Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Sayı 25 (Haziran 2025): 271-304
https://doi.org/10.21021/osmed.1577491

19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Mesire Kültürü: Üsküdar Mesireleri*

The Culture of Promenades in 19th Century Ottoman Istanbul: The Promenades of Üsküdar

Fırat Küskü**

Öz

Çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda mesire kültürünü, Üsküdar mesireleri özelinde incelemektedir. Dönemin arşiv vesikaları, gazete haberleri, hatırat ve seyahatnameleri gibi birinci elden kaynaklardan yararlanarak, mesire alanlarının Osmanlı toplumunda nasıl bir sosyalleşme merkezi olduğu, farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren yapısı, kültürel etkileşimlere olanak tanıyan ortamı ve Osmanlı eğlence hayatındaki yeri araştırılmıştır. Üsküdar mesirelerinin coğrafi özellikleri ve ulaşım kolaylıkları sayesinde toplumun her kesiminden insanı çektiği ve din, dil, sosyal sınıf fark etmeksizin geniş bir kitleye hitap ettiği gözlemlenmiştir. Mesirelerin renkliliği, dönemin günlük yaşamına dair tespitler, modaya etkileri, yemek kültüründeki yeri gibi özellikleri farklı örneklerle canlı bir biçimde tasvir edilmiştir. Mesireye katılan halkın sosyal statüleri, katılım günleri, mesire alanındaki faaliyetleri, giyim-kuşamları, yeme-içmeleri, bireysel ve kolektif eğlence anlayışları gibi çeşitli konular üzerinde durulmuştur. Osmanlı hanedanının mesirelere ilgisi ile devletin mesire yerlerinde aldıkları önlemler de incelenmiştir. Üsküdar mesirelerinin 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda yalnızca dinlenme alanları değil, aynı zamanda sosyal bağları kuvvetlendiren, kültürel etkileşimi artıran ve toplumsal çeşitliliği kucaklayan önemli merkezler olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Mesire, Göksu, Küçüksu, Eğlence Hayatı.

Abstract

This study explores the promenade culture of 19th-century Ottoman Istanbul, with a particular focus on the Üsküdar promenades. Drawing upon primary sources such as archival documents, newspaper reports, memoirs, and travelogues, it investigates the role of these spaces as vibrant centers of social interaction, where diverse segments of Ottoman society converged, fostering cultural exchange and contributing significantly to the empire's leisure culture. The geographical advantages and accessibility of the Üsküdar promenades made them popular destinations for people from all social, religious, and linguistic backgrounds. The study vividly illustrates the richness of these promenades, offering insights into daily life, their influence on fashion trends, and their place within Ottoman culinary culture. Key themes include the social composition of participants, the days of attendance, activities undertaken in these spaces, clothing styles, food and drink customs, and both individual and collective forms of entertainment. Furthermore, the study examines the Ottoman dynasty's engagement with the promenades and the measures implemented by the state to regulate these public spaces. Ultimately, the research demonstrates that the Üsküdar promenades were not merely places of leisure but significant social hubs that reinforced communal bonds, facilitated cultural interactions, and reflected the social diversity and dynamism of 19th-century Ottoman Istanbul.

Keywords: Uskudar, Promenade, Goksu, Kucuksu, Entertainment life.

* Bu çalışma 15-17 Ekim 2021 tarihinde XI. Üsküdar Sempozyumunda sunulmuş olan "19. Yüzyılda Üsküdar ve Çevresindeki Mesireler" başlıklı bildiriden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

** Sorumlu yazar / Corresponding author & Sinop Üniversitesi fkusku@sinop.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 8

Başvuru / Submitted: 1 Kasım 2024 & Kabul & Accepted: 1 Şubat 2025

Atıf / Citation: Küskü, F. "19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Mesire Kültürü: Üsküdar Mesireleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* 25 (2025): 271-304.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye
This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Giriş

19. yüzyılda İstanbul'un sosyal yaşamında önemli bir yere sahip olan mesire kültürü, özellikle dönemin canlı ve renkli toplumsal hayatını yansıtması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve dönemin birinci elden tanıklarının kaleme aldığı hatırat ve seyahatname türü eserler, İstanbul'un mesire kültürü hakkında oldukça zengin bir kaynak oluşturmakla birlikte, bu alanın akademik çalışmalarda yeterince incelenmediği gözlemlenmektedir. Literatürde Kağıthane gibi meşhur mesirelere odaklanan birkaç makale, eğlence hayatını genel hatlarıyla ele alıp mesirelere bir bölüm ayıran kitaplar ve birkaç yüksek lisans tezi bulunsa da Üsküdar mesireleri çoğunlukla ihmal edilmiştir. Çalışmamız, bu ihmalin yarattığı boşluğu doldurmayı hedefleyerek, daha önce müstakil olarak ele alınmamış Üsküdar mesirelerini merkeze almıştır. Üsküdar mesireleri, incelenirken diğer mesire yerleriyle karşılaştırmalar yapılmış ve benzerlikler üzerinden genel bir mesire kültürü portresi çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temelinde birinci elden kaynaklar yer almakla birlikte, literatürde mevcut çalışmalardan da yararlanılarak konunun geniş bir perspektiften ele alınması sağlanmıştır.

Çalışmamızın temelini teşkil eden mesire kelimesi, sözlüklerde genellikle "seyredilecek yer" veya "gezinti yeri" olarak tanımlanmakla birlikte, Osmanlı döneminde toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.[1] Osmanlı arşiv kaynakları ve diğer birinci elden tarihi belgelerde, bu gezinti alanlarını tanımlamak için sıkça "mesire", "mesiregâh" ve "teferrüçgâh" terimlerine rastlanmaktadır. Bu terimler, halkın doğayla iç içe vakit geçirmek, nefes almak, eğlenmek ve gündelik yaşamın stresinden uzaklaşmak için kullandığı doğal alanları ifade etmektedir. Osmanlı toplumunun dinlenme ve yenilenme ihtiyaçlarını karşılayan bu mesire yerleri, şehir hayatının karmaşasından uzak birer sığınak işlevi görmekteydi.[2]

Osmanlı toplumunda çarşı, pazar, ibadethane ve kahvehane gibi çeşitli sosyalleşme mekanlarının yanı sıra, mesire alanları da halkın bir araya gelerek toplumsal bağlarını güçlendirdiği önemli buluşma noktalarıydı. Yüzyıllar boyunca Osmanlı halkı için birer eğlence ve dinlenme merkezi olarak kabul edilen bu alanlar, toplumun geniş kesimlerine hitap eden sosyal ve kültürel zenginliklerin sergilendiği ortamlardı. Bu gezinti alanlarında düzenlenen etkinlikler, kutlamalar, piknikler ve doğa gezileri, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek kültürel paylaşımı ve kaynaşmayı teşvik etmekteydi. [3]

Mesire yerleri, Osmanlı toplumunda yalnızca belirli bir sosyal tabakaya hitap etmekle kalmamış; aksine, toplumun her kesimine açık, herkesin bir arada vakit geçirebildiği önemli bir buluşma noktası olmuştur. Din, dil, ırk veya sosyal sınıf fark

[1] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2015), 727.
[2] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*, haz., Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 297-298.
[3] İstanbul halkının eğlence hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Şükrü Çoruk, "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.4, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 292-313; Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 232.

etmeksizin sıradan kimselerden devletin üst kademelerinde görev yapan memurlara, zenginlerden farklı milletlere mensup bireylere kadar geniş bir kitle, bu alanlarda bir araya gelmiştir.[4] Mesire yerleri, toplumsal çeşitliliği yansıtan ve farklı kesimlerden insanları bir araya getiren ortak bir yaşam alanı işlevi görmüştür. Osmanlı toplumunun farklı katmanlarını buluşturan mesireler, sosyal ve kültürel etkileşimlerin yoğun olarak yaşandığı yerler olarak dikkat çekmiştir. Bu mekânlarda insanlar yalnızca dinlenmekle kalmaz; aynı zamanda tanışır, dostluklar kurar, fikir alışverişinde bulunur, yer, içer, gösteriler izler ve toplumun sosyal dokusu buralarda örülürdü.[5]

Mesire yerlerine gelen halkın amaçları da oldukça çeşitliydi. Doğa tutkunları, yeşilin içinde vakit geçirmenin tadını çıkarırken; piknikçiler kırlarda keyifle yemekler yer, aileleri ve sevdikleriyle vakit geçirirdi. Bunun yanı sıra, insanlar farklı sosyal çevrelerden kişilerle tanışmak, toplumsal hayatta kendini göstermek ve sosyal statülerini sergilemek amacıyla da mesire alanlarına akın ederdi. Yemek, içmek, müzik dinlemek, şarkı söylemek gibi keyifli etkinlikler, bu gezintilerin vazgeçilmez parçalarıydı. Mesire yerlerinde kayıklarla Boğaz'da yapılan gezintiler ya da faytonlarla doğada dolaşmak da oldukça popülerdi. Halk, buralarda hoş vakit geçirmenin yanı sıra karşı cinsle temas kurar, toplumsal dedikodulara konu olur ya da başkalarının dedikodularını dinlerdi. Mesireler, yalnızca bireysel eğlencenin değil, aynı zamanda kolektif eğlencelerin, ilişkilerin ve sohbetlerin şekillendiği yerlerdi.[6]

19. yüzyıl İstanbul'unda halkın gitmeyi tercih ettiği meşhur mesireler: "Çamlıklar, Çam Limanı, Kuşdili, Yoğurtçu, Fener Bahçesi, Kalamış, Haydarpaşa, Çiftehavuzlar, Mama, Kayışdağı, Alemdağı, Büyük Çamlıca Tepesi, Küçük Çamlıca Tepesi, Libade, Şemsipaşa, İbrahimağa, Susuz Bağı, Alay Köşkü, Duvardibi, Beylerbeyi Havuzbaşı Vaniköyü Top mahali, Kavacık, Göksu, Küçüksu, Hekimbaşı, Paşabahçesi, Sultaniye, Çubuklu, Kanlıca, Mihrabad, Göztepe, Beykoz, Karakulak Suyu Mevkii, Yuşa Tepesi, Tokad Kasrı, Anadolu feneri, Fırıldak Bahçesi, Çırçır Suyu, Fındık, Kestane, Otuzbir Suları, Tarabya, Kalender, Koru, Fıstıklı, Baltalimanı, Rumelihisarı, Bebek, Beşiktaş, Ihlamur, Zincirlikuyu, Ayine Kavan Köşkü Yeri, Okmeydanı, Fulya, Çırpıcı ve Veliefendi[7], Eyüp Türbe Bahçesi, Bahariye Köşkü, Söğütlüçeşme, Sakızağacı, Siyavuşpaşa Çiftliği, Bayrampaşa, Hünkar Suyu, Florya ve Kâğıthane'den ibaretti.[8]

[4] Sadrazamlar bile Göksu'ya gezintiye giderlerdi. Murad Efendi, *Türkiye Manzaralar*, çev. Alev Sunata Kırım, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 345.

[5] Ebru Boyar, Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev. Serpil Çağlayan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 261; *"İstanbul halkının o devirde en mühim düşüncesi hani gün hani mesireye gitmek ve hangi gece nerede eğlenmek idi."* Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 131.

[6] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.,* 131-133.

[7] Çırpıcı ve Veliefendi mesireleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Candemir, *İstanbul'da Mesire Kültürü-Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014).

[8] Abdülaziz Bey, *a.g.e.,* 297-298; Sabah Gazetesi, S. 4156, 04.06.1901, 4; Sabah Gazetesi, S. 4164, 12.06.1901, 4; Serveti-i Fünûn, S. 11, 30.11.1890; Ümmügülsün Çetin, "Tanzimat Devrinde Gezinti Alışkanlıklarının Değişimi: İstanbul'da Mesire Yerleri", (yüksek lisans tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2021), 9-44.

Osmanlı Devleti'nde "mesire" denince akla ilk gelen yer ise Kâğıthane olurdu. Kâğıthane Deresi'nin kıyısında yer alan bu mesire, güzelliğiyle ün salmış ve adeta dillere destan olmuştu. Özellikle Lale Devri'nin simgelerinden biri olan bu gezinti ve eğlence alanı, yabancı seyyahlar tarafından "Avrupa'nın Tatlı Suları" olarak adlandırılmıştı. Bölgedeki lalelerden dolayı "Lâlezâr Mesiresi" olarak da bilinen bu yer, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar yaklaşık 500 yıl boyunca İstanbul halkının en çok tercih ettiği gezinti alanlarından biriydi. Özellikle Lale Devri'nde III. Ahmed'in yaptırdığı Sâdâbâd Kasrı, bölgenin cazibesini daha da artırmıştı. Cetvel-i sim denilen yapay çağlayanlar, havuzlar ve çeşmelerle Kağıthane deresinin iki yanına kurula köşkler, köprüler halkın ilgisini bu bölgeye çekmişti.[9] Mesire zamanla eski görkemini yitirmiş olsa da 20. yüzyılın başlarına kadar İstanbul'un en önemli mesire yerlerinden biri olma özelliğini korumuştur.[10]

1. 19. Yüzyılda Üsküdar'ın Gözde Mesireleri: Göksu ve Küçüksu

Çalışmamızın konusu olan Üsküdar ve çevresindeki mesireler, 19. yüzyıl için düşünüldüğünde oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı.[11] Zira Osmanlı Devleti'nde Üsküdar'ın sınırları bugün olduğundan çok daha genişti. Bugünkü Anadolu yakasının tamamını ifade eden Üsküdar'ın sınırları Gebze'ye kadar uzanmaktaydı. Bu yüzden çalışmamızda günümüzdeki Üsküdar sınırları dikkate alınarak, burada bulunan veya Üsküdar halkının gitmeyi tercih ettiği yakın çevredeki mesire yerleri ele alınmıştır.

19. yüzyılda Üsküdar her milletten insanın yaşadığı kalabalık bir semtti, burada; Türkler, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Kıptiler bir arada yaşamaktaydılar.[12] Semtte sahilden Selamsız'a kadar Müslümanlar yaşarken, Selamsız'da ve Kandilli sırtlarında Kıptiler ile Ermeniler, Kuzguncuk ve Çengelköy'de ise Rum ve Museviler yoğunluklu olarak yaşamaktaydı.[13] Bu nedenle Üsküdar ve civarındaki mesirelerde her milletten insana rastlamak mümkündü.

Üsküdar'da bulunan mesireler arasında; Göksu ve Küçüksu çayırları, Çengelköy'de Havuzbaşı, Beylerbeyi'nde Küplüce; Kuleli, Kuzguncuk, Nakkaştepe, Şemsipaşa, İbrahim Ağa, Susuz Bağı, Alay Köşkü, Duvardibi, Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca, Beykoz'da Tokat, Hünkar İskelesi, Sultaniye, Çubuklu, ve Libade öne

[9] Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece*, (İstanbul: Denizbank Yayınları, 1999), 98.
[10] Kâğıthane mesiresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fırat Küskü, "II. Abdülhamid Devrinde Kâğıthane Mesiresi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (2020): 841-867; Mitat Tekçam, "Osmanlı eğlence kültüründe mesire yeri olarak Kağıthane", (yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006).
[11] Anadolu yakasında bulunan mesireler hakkında bilgi için bkz. Özgün Arın "İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında
Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları", (doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018).
[12] G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, haz., Orhan Duru, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 163.
[13] Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 156; Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Yüzyılda İstanbul,* haz., Kevork Pamukciyan, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), 47.

çıkmaktadır.[14] Bahsi geçen bu mesire yerlerinin bilhassa Hıdırellez günlerinde çok kalabalık olduğu hatta mezar taşlarına bile salıncaklar kurulduğu iddia edilmektedir.[15] Bahsi geçen mesireler arasında en önemlisi bugün Üsküdar-Beykoz sınırında yer alan Göksu'ydu. Göksu mesiresi Anadolu Yakası'nın en meşhur mesiresi olarak ön plana çıkmaktaydı. Yabancı seyyahlar tarafından "Asya'nın Tatlı Suları" olarak adlandırılan mesire, birçok hatıratta çok canlı bir biçimde tasvir edilmiş, Avrupa Yakası'nda bulunan Kâğıthane mesiresinin Asya'daki karşılığı olarak gösterilmişti.[16] Her iki mesire de coğrafi özellikleriyle birbirine büyük benzerlik gösteriyordu. Yeşil bir vadide, dere kenarında konumlanmış olan bu mesirelere hem boğazdan kayıkla hem de vapurla ulaşmak mümkündü. Dere kıyısında yer almaları, yalnızca ulaşım açısından bir avantaj sunmakla kalmıyor; aynı zamanda manzaranın güzelliğiyle mesire alanlarının cazibesini artırıyordu. Bazı seyyahlara göre ise "Asya'nın Tatlı Suları" olarak bilinen Göksu, rakibi olan Sâdâbad'dan çok daha üstün bir nitelik taşıyordu.[17]

Göksu ve Kağıthane mesirelerinin dere kenarındaki konumları ve doğal güzellikler açısından benzerliklerinin yanı sıra iki mesire yerine de hanedanın ilgi göstermiş olması ilgi çekicidir. Zira Kağıthane'de Sultan III. Ahmed döneminde inşa ettirilen Sâdâbad Kasrı sonraki sultanlar tarafından da restore edilmiş, yeniden yaptırılmış ve kullanılmaya devam edilmiştir. Bu yapının bir benzeri de Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) Göksu'da inşa edilmiş, daha sonraki dönemlerde çeşitli restorasyonlarla kullanılmaya devam edilen bu yapı Sultan Abdülmecid tarafından yıktırılarak bugün Küçüksu Kasrı ismiyle günümüze ulaşan yapı inşa edilmiştir.[18] Kasrın karşısına ise Sultan III. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan adına olmak üzere abidevi bir çeşme inşa edilmiştir.[19] Nitekim uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı sultanlarının Göksu-Küçüksu mevkiine değer verdiği anlaşılmaktadır. Hanedan üyeleri burada bulunan kasra gelmiş, çayırlarda at sürmüş, cirit oynamış ve ok talimleri yapmışlardır.[20] Bilhassa Küçüksu Kasrı'nın ilk nüvesini inşa ettiren I. Mahmud'un Göksu'ya çok sık geldiği dönemin kaynaklarına yansımıştır.[21]

[14] Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz., Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul: Kitabevi, 2002), 270; 18. Yüzyılda ise Kuzguncuk'ta Nakkaştepe Bahçesi, Kaya Sultan Bağı, Çengelköy'de Hasbahçe, İstavroz Bahçesi, Kuleli Bahçesi gibi mesire yerleri bulunmaktaydı. Enver Benhan Şapolyo, "Boğaziçi Mesireleri ve Alemleri", *Çınaraltı Mecmuası*, 94, (1943), 13; BOA, *İrade Dahiliye (İ..DH..),* 242/14734.

[15] Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 191.

[16] Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M. Banu Büyükkal, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 495.

[17] "*Özellikle Kuzeydeki Göksu Vadisi güzelliğiyle dikkat çeker bu açıdan Avrupa yakasındaki adaşından çok üstündür.*" Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev., Ali Berktay, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 44.

[18] Semavi Eyice, "Küçüksu Kasrı", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVI, (İstanbul 2002), s. 530-532.

[19] Davut Hut, *Beykoz'un Tarihî Suları – Su Kültürü ve Su Yapıları*, (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 177.

[20] Ahmet Semih Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, haz., İsmail Dervişoğlu, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011), 78.

[21] Selman Soydemir, "Sultân I. Mahmûd rûznâmeleri (1730-1754) (İnceleme ve çeviriyazı metin)", (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022), 674-675.

Sultan III. Selim (1789-1807) Göksu kasrına binişe gider, bu binişler sırasında sandal-ı hümayun neferlerine, odabaşlarına, kollukçulara bahşiş dağıtırdı. Göksu çayırında pehlivan güreştiren Sultan, bir seferinde tam 42 pehlivanı güreştirmiş, hepsine ayrı ayrı ihsanlarda bulunmuştu.[22] Ayrıca Göksu çayırında yetişen meyveleri de toplatırdı.[23] Sultan II. Mahmud, mesire-i meşhure olarak anılan Göksu'ya sık sık giderdi. Biniş-i hümâyun olarak adlandırılan bu gezilerde saltanat kayıklarıyla yola çıkılır, enderun halkı da en güzel giysileriyle sandallara binerek Sultan'a katılılardı.[24] Yol boyunca hademelere bahşiş dağıtan Sultan, hanende ve sazendeler eşliğinde eğlenir, şairlere şiirler okuturdu.[25] Ayrıca Göksu çayırında ok ve tüfek atışları yapardı. Bu atışların şerefine Göksu'ya bir de nişan taşı diktirmişti.[26] Halefi Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) Şirket-i Hayriyye vapurlarından birine Göksu ismi verilmişti.[27] Nitekim Şirket-i Hayriyye'nin 1851 itibariyle vapur seferlerine başlaması Boğaziçi mesirelerine ulaşımı da kolaylaştırmıştı.[28] Sultan ayrıca bazı cuma selamlıklarını Göksu'da bulunan Mihrişah Valide Sultan Camii'nde gerçekleştirirdi. Cuma namazını burada kılan Sultan, Kasra çekilerek dinlenir, halkın arzuhalleri ile ilgilenirdi.[29]

Üsküdar'ın gözdesi olan Göksu mesiresi ismini Anadolu Hisarı'nın yanında bulunan Büyük Göksu deresinden almaktadır. Rumeli Hisarı'nın tam karşısında bulunan bu mekân yüksek tepelerle çevrili, sık bitki örtüsü ile ağaçların gölgesinde piknik yapılabilen, boğazın esintisi ile serinlenen, kuşların sesleri ile dinlenilen ve her milletten insanın uğrak noktası olması hasebiyle sosyalleşilebilen, âdeta masallardan çıkmış büyüleyici bir vadi olarak tarif edilmektedir.[30] Çok eski tarihlerden itibaren bir gezinti ve eğlence yeri olan Göksu mesiresi ile ilgili bilgilere 17. yüzyılın büyük seyyahı Evliya Çelebi'de rastlanmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Göksu bir hayat kaynağıydı ve nehrin üzerinde âşıkların kayıklar ile seyahat ettiği, mesiredeki ağaçların gölgesinde zevk-ü sefa ettikleri seyre değer bir mekândı.[31] IV. Murat burayı dümdüz hale getirerek buraya civarda bulunan selvi ağaçlarını ve mesirenin güzelliğini ifade etmek için "Gümüş

[22] BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d.)*, 2423.
[23] BOA, *TS.MA.d.,* 10153.
[24] Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat (Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye)*, haz., Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul: Kitabevi, 2016), 108.
[25] Hâfız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, 59-60.
[26] BOA, *Maarif Nezareti (MF.MKT.)*, 472/15; Sadi S. Kucur, "Sultan II. Mahmud'ın Göksu'da Yaptığı Tüfek Atışı Hatırasına Dikilen 1226 (1811) Tarihli Ayak ve Nişan Taşı", *Beykoz Sempozyumu 2021 Tebliğler Kitabı*, (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları), 495-506.
[27] BOA, *Meclis-i Vala (MVL.)*, 268/41.
[28] Nefise Burcu Yağan, *İstanbul'un Tarihi Sayfiye Alanları ve Dönüşüm Süreçleri*, (İstanbul: Libra Kitap, 2018), 131.
[29] BOA, *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD.)*, 92/65.
[30] "Vadi hep çayır çimen; her tarafında yıllanmış ağaçlar, söğütler, salkımlar, mürverler, inciler, bahçeler, bostanlar; kıyılarda sazlar, kamışlar" Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, haz., Erol Şadi Erdinç-Faruk Ilıkan, (İstanbul. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları No:15, 1994), 119.
[31] Evliya Çelebi – *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz., Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, I. Kitap, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 219.

Servi" ismini vermişti.[32] Mesirede arapkâri süslemeleri olan beyaz mermerden çeşme ile padişahın geldiği zaman altına oturduğu "Sultan Ağacı" denen heybetli kayın ağacı, derenin iki yakasında geçişi sağlayan köprüler, ağaç dallarının oluşturduğu çardaklar, dere çevresinde gölgelik alanlar ve yumuşak çimenli geniş düzlükler bulunmaktaydı.[33]

Göksu mesiresiyle ilgili bilgilere pek çok yerli hatıratta rastlamak mümkündür. 20. yüzyılın başlarına dair anılarını kaleme alan Burhan Felek, 1908 yılında Göksu ve Küçüksu mesirelerinin hâlâ devrin eğlencelerinin merkezi olduğunu ve dönemin ileri gelen ailelerinin sıkça uğradığı yerler arasında sayıldığını belirtmiştir. Hatıratında, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün, arkadaşlarıyla birlikte Şemsipaşa'dan kayıklarla Göksu'ya gittiğini anlatır. Burada, patlıcan dolması da dahil olmak üzere nefis bir yemek yemiş, ardından bir ortaoyunu seyretmişlerdi. Yemek ve eğlencenin ardından kahvelerini içtikleri sırada Sabah Gazetesi'nde meşrutiyetin ilan edildiğini öğrenmiş, bu haberi Göksu'da büyük bir coşkuyla kutlamışlardı.[34]

Göksu mesiresi, yerli halk ve seyyahlar kadar yabancı seyyahların da ilgisini çeken bir yerdi. Birçok seyyah, hatıratlarında daha İstanbul'a gelmeden önce adını duydukları ünlü mekanlar arasında Kapalıçarşı, Haliç, Kağıthane ve Ayasofya'yı sıralarken, Göksu'yu da bu önemli yerler arasında saymışlardır.[35] Nobel Edebiyat ödüllü yazar Knut Hamsun, 1899 yılında İstanbul'a geldiğinde Göksu için "semavi su vadisi" ifadesini kullanarak, Boğaz'da gördüğü vadiler arasında en güzeli olduğunu ifade etmiştir.[36]

Mesireye her tabakadan insan geşt-i güzar etmek için gelirken burada bulunan; arabalar, sandallar, kuşlar, çiçekler, ağaçlar, destancılar, cambazlar, çalgıcılar ve seyyar satıcılar da oldukça renkli bir portre oluşturmaktaydı.[37] Göksu'ya ulaşmak, arabayla, yaya olarak ya da kayıkla kolayca mümkündü.[38] Mesire günleri arabalar, atlılar ve hatta bisikletliler çayıra ulaşmak için âdeta meydan savaşı verirdi.[39] Boğaz müdavimleri, Üsküdar'dan Paşabahçe'ye kadar kayıkla süzülerek, manzaraların keyfini çıkararak gezinti yapardı. Eskiden İstanbul'un dışında, taşra olarak görülen bu bölgeler, zamanla hem doğal güzellikleri hem de mesire yerlerinin çekiciliğiyle ilgi odağı haline gelmişti. Sandallarla yapılan bu geziler, şehrin gürültüsünden kaçanların en çok tercih ettiği etkinliklerden biriydi; Göksu, Küçüksu gibi gözde mesire yerleri ise özellikle bu yolculukların

[32] Eremya Çelebi Kömürciyan, *a.g.e.,* 47.
[33] Julia Pardoe, *a.g.e.*, 495.
[34] Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974), 22-27.
[35] Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev., Afife Buğra, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978), 17.
[36] Knut Hamsun, Hans Christian Andersen, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, çev., Banu Gürsaler Syvertsen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 146.
[37] Sadri Sema, *a.g.e.*, 96.
[38] Göksu deresinde taşımacılık yapan kayık ve sandallar Şehremaneti'ne vergi ödemekteydi. BOA, *BEO*, 1880/140968.
[39] *Serveti-i Fünûn Dergisi,* S. 238, 04.10.1895, 64.

vazgeçilmez noktalarındandı. Bilhassa yaz aylarında, serin Boğaz esintisi eşliğinde yapılan bu gezintiler, İstanbul halkı için bir nevi gelenek haline gelmişti.[40]

Kadınlar da sık sık ünlü Göksu ve Küçüksu mesire yerlerinde faytonlarla gezintiye çıkardı. Fayton gezilerinin yanı sıra rengarenk feraceler ve göz alıcı tuvaletler giymiş, şemsiyeleriyle dikkat çeken kadınlar ile dönemin modasına uygun giyinmiş erkeklerin katıldığı kayık turları yapılırdı.[41] Kadınların mesire yerinde kıyafetleri ve aksesuarları ile bu kadar görünür olması yabancı seyyahları şaşırtan bir durum olmuştur. Örneğin, 1855'te Göksu'da bulunan Fransız seyyah Ubicini eserinde Osmanlı topraklarında kadınların Ortaçağ'da olduğu gibi hapis hayatı yaşadıkları sanmanın hata olduğunu, kadınların çarşı, pazar, hamam ve özellikle mesirelerde gezmeye gittiklerini belirtmiştir.[42] 1870'te İstanbul'a gelen Edmondo De Amicis ise Müslüman kadınları görmenin tek yolunun Avrupa'da Kağıthane, Anadolu'da ise Göksu mesiresine gitmek olduğunu ifade etmiştir.[43]

Göksu mesiresi, ağaçlar, kahvehaneler ve çeşmelerle süslenmiş, içinden bir nehrin geçtiği, halka açık bir bahçeydi. Geniş çimenlik düzlüklerde, insanlar gün boyu piknik yapar, çeşitli oyunlar oynarlardı. Mesire, İslam dinindeki cennet tasvirlerini andırır; âdeta bir rüya alemindeymiş hissi verirdi. Renk renk feracelere bürünmüş kadınlar tüm zarafetleriyle dolaşırken, çocuklar neşe içinde koşuştururdu. Yerlere özenle halılar serilir, sohbetler edilirken yemekler elden ele dolaşırdı. Bulgar köylüleri kaval çalar, çingene kadınları dans eder, paşalar ve beyler mesiredeki yerlerini alırlardı. Köleler ise, efendilerinin etrafında sessizce hizmet ederken, etrafı kahkahalar, şarkılar ve çocuk sesleri doldurur, tüm bu sesler birbirine karışırdı.[44]

Tatlı sular vadisi, cuma namazının ardından bütün İstanbul'un akın ettiği popüler bir mesire alanıydı. Mesire yeri boyunca uzanan sazlıklar ve salkım söğütler arasında uygun bir yer bulma telaşı hiç bitmezdi. Özellikle İstanbul'un hanımları, en şık feraceleriyle buraya gelirdi. Bu hanımlar süslerine o kadar düşkündü ki aynı feraceyi iki hafta üst üste giymekten kaçınırlardı. Hanımlar, mesireye ya kayıklarla ya da altın işlemeli süslü koşum takımlarına sahip öküz arabalarıyla gelerek, minderler ya da halıların üzerine yerleşirlerdi. Mesiredeki çeşmenin etrafı ise en kalabalık nokta olurdu; bu alanda sadece kadınlar oturur, erkekler kabul edilmezdi. Erkekler ise uzakta çubuklarını tüttürerek kahvelerini içer, kendi aralarında sohbet ederlerdi. Erkekler ile kadınlar arasında kaçamak bakışlar olur, kadınların yüzlerini örten yaşmaklar modernleşmenin de etkisiyle günden güne incelirdi.[45]

[40] Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 34.
[41] Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.*, 259
[42] J. H. A. Ubicini, *1855'de Türkiye*, çev., Ayda Düz, C. II, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 114.
[43] Edmondo De Amicis, *İstanbul*, çev., Sevinç Tezcan Yanar, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009), 205.
[44] Edmondo De Amicis, *a.g.e.,* 205-206.
[45] La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev., Gülçiçek Soytürk), (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 55-59.

Göksu'nun meşhur suda pişen mısırlarını satan mısırcılar da büyük kazanları ile mesirenin dikkat çeken unsurları arasındaydı.[46] Koca kazanlar kurulur, altlarında odunlar yanar ve üstten sopalarla karıştırılan mısır kazanlarından çıkan iri taneli sütlü mısırlar servis edilirdi.[47] Bu meşhur mısırların yenme şekline göre bir hanımın iyi bir eş adayı olup olmadığı bile tayin edilirdi.[48] Mısır'ın yanı sıra Göksu'nun patlıcanları da meşhurdu. Dolmalık, oturtmalık, musakkalık ve turşuluk patlıcanlar "Göksu'nun kara oğlanları" ismiyle anılır, mesirede afiyetle yenirdi.[49] Göksu'nun suyu da Asya yakasının meşhur suları arasında olduğundan halk gün boyu burada leziz sular içerdi.[50]

Göksu'nun yeme-içme konusundaki çeşitliliği, eğlence hayatına da sirayet etmiştir. Mesirede kadınlar yumuşak çimenlerin üstünde gezinmeyi, acem halılarını ve kızıl kilimlerini yere sererek muhabbet etmeyi, salıncaklarda sallanmayı, ellerindeki aynalarla oyalanmayı tercih ederlerdi. Erkekler ise çubuk tüttürür, kayık ve arabalarla dolaşır, şerbet içip karpuz yerlerdi.[51] Yalılarda oturan kübera hanımlarının çayıra gelişleri ise sıradan halka göre biraz daha farklıydı. Yalılardan kayıklarla mesire yerine gelen bu hanımların oturacakları yer daha önce mesire yerine gönderilmiş olan hizmetliler tarafından kurulurdu. Deniz manzaralı bir köşeye kurulan sofraya aşçıların hazırladıkları çeşitli yemekler dizilirken, sofranın biraz ilerisine de hanımlar için salıncaklar kurulurdu. Hanımlar burada kır çiçekleri toplayıp, yürüyüş yaptıktan sonra yemeklerini yer, kahvelerini içerdi. Akşama kadar çalgılar eşliğinde raks edilir, akşam da mehtap seyredilerek kayıklarla aheste aheste yalılara dönülürdü.[52]

Göksu'da çayırın gerisinde bulunan salaş bir tiyatroda[53] tuluat oynanır, bazen de ortaoyunu gösterileri yapılırdı. İlkbahar, yaz ve hatta sonbahar günlerini Göksu'da geçirmek isteyenler, her gün için orada yeni bir eğlence ve keyif kaynağı bulurlardı. Çarşamba, cuma ve pazar[54] günleri tiyatro gösterileri düzenlenirken, pazartesi ve perşembe günleri ise Zuhûrî Kolu'nun oyunları sahnelenirdi.[55] Tiyatro gösterileri için gazetelere ilan verilirdi. Halk bu ilanları takip ederek sevdikleri kumpanyanın gösteri gününde mesire yerine giderdi.[56] Bazen de ecnebi saz takımları mesire yerlerinde müzik dinletisi

[46] Salih Münir Paşa, *Geçmiş Zamanlar*, haz., Ali Birinci-Selma Günaydın, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 556.
[47] Salah Birsel, *Boğaziçi Şıngır Mıngır*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2024), 221-222.
[48] Eğer bir hanım mısırı ısırarak yiyorsa eş adayı olarak görülmez, mısır taneleri tek tek kopartarak yiyorsa iyi bir eş olacağına inanılırdı. Haluk Dursun, *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 38.
[49] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 121.
[50] Corci Zeydan, *İstanbul'a Seyahat*, haz., Muhammed Harp, (İstanbul: Ark Yayınları, 2012), 43.
[51] Julia Pardoe, *a.g.e.*, 495.
[52] Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 292-293.
[53] BOA, *Dâhiliye Mektubi (DH. MKT.)*, 1448/20.
[54] Özellikle cuma ve pazar günleri Göksu'nun tiyatro günleri olarak biliniyordu. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986), 113.
[55] Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 154.
[56] Sabah Gazetesi, S. 2171, 21.08.1295, 4; 1901 yılında Komik Hamdi Efendi'nin Göztepe'de mesire yerinde ortaoyunu oynayacağı ilan edilmişti. Sabah Gazetesi, S. 4166, 14.06.1901, 4.

yaparlardı.[57] Örneğin, 1878'in Eylül ayında Göksu mesiresinde Abdi Bey idaresinde bir tiyatro gösterisi yapılacağı Sabah Gazetesi'nde duyurulmuştu.[58]

Bu dönem mesire alanlarındaki tiyatro faaliyetleri, Şehremaneti'nin denetim ve imtiyaz sistemi altında yürütülmekteydi. Tiyatroların işletme hakkı, belirli bir süreyle Şehremaneti tarafından verilmekte olup, ruhsatın süresi dolduğunda yenilenip yenilenmeyeceği yine bu kurumun takdirine bağlıydı. 1880'lerde Göksu mesiresindeki tiyatronun imtiyaz sahibi olan Artin Efendi, 1887 yılında ruhsat süresi dolduğunda yenileme başvurusunda bulunmuş, ancak bu talep Şehremaneti tarafından, mekân tiyatro sahnelenmeye uygun bulunmayarak reddedilmiş ve tiyatronun faaliyetleri sonlandırılmıştı.[59] Bu durum, Osmanlı idaresinin mesire alanlarındaki kültürel etkinlikleri düzenleme ve denetleme konusundaki hassasiyetini göstermektedir. İlerleyen yıllarda Artin Efendi'nin ruhsat meselesi çözüme kavuşmuş olsa da 1896 yılında meydana gelen büyük bir yangında tiyatro tamamen yanarak kullanılamaz hale gelmişti.[60]

Mesire yakınlarındaki Dört Kardeşler kahvehanesi "sulu yoğurt var mı?" parolası ile gidildiğinde rakı da servis edilen bir mekân olarak yasak eğlence arayanlara imkân tanımaktaydı.[61] Bu kahvehane bazı kaynaklarda gazino ve meyhane olarak da geçmektedir. Göksu deresi üzerinde piyade adı verilen kayıklarla ulaşılabilen son noktada bulunan ve Dört Kardeşler Mevkii olarak anılan bu yer ağaçların arasında bulunan bir düzlükteydi ve etrafında başka bir şey bulunmuyordu. Bu nedenle buraya daha ziyade içki içmek isteyenlerin mesire alanından uzaklaşarak ulaştıkları anlaşılmaktadır.[62] Burada kimi zaman içki içen kişilerin kendilerini kaybederek eğlenen halkı rahatsız ettikleri hatta bekçilere silah çektikleri görülmektedir.[63]

Göksu mesiresinde gün batımı, insanların evlerine dönüşüyle birlikte son derece güzel manzaralar sunardı. Gün boyunca Göksu'da eğlenip, yiyip içerek keyifli vakit geçiren halk, günün sonunda Göksu Kasrı'nın önünde son bir kez daha toplanırdı. Herkes gideceği yöne doğru hareketlenirdi. Nitekim bir tespihin boncuklarının dağılması gibi insan grupları yavaş yavaş birbirinden ayrılır, her biri farklı bir semte doğru Göksu'dan uzaklaşırdı. İnsanların ayrılığının ardından, mesire alanına huzurlu bir sessizlik hâkim olurdu.[64]

Göksu ile ismi anılması gereken bir diğer mesire ise adını Kandilli tarafında bulunan Küçük Göksu deresinden alan Küçüksu mesiresidir. Bu iki mesire birbirine çok yakın olduğu için genellikle birlikte ziyaret edilmişlerdir. Göksu ile Küçüksu mesireleri, "seyir yerlerinin Babıâlisi" olarak anılmaktadır.[65] Yaz aylarında, cuma günleri halkın

[57] Sabah Gazetesi, S. 4156, 04.06.1901, 4.
[58] Sabah Gazetesi, S. 2213, 02.10.1295, 4.
[59] BOA, *DH.MKT*., 1448/20.
[60] BOA, *Y..PRK.ZB..,* 16/109.
[61] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 121.
[62] A. Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor*, (İstanbul: Yedigün Yayınları, 1943), 106.
[63] BOA, *ZB*., 393/44.
[64] Abdülhak Şinasi Hisar, *a.g.e.*, 37.
[65] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 124.

akın ettiği bu mesire yerlerinde âdet, süslü ve kadife döşemeli kayıklarla veya vapurla[66] Göksu'ya gitmek[67] akşam yaklaşınca oradan atlarla veya arabalarla Küçüksu'ya hareket etmek şeklindeydi. Küçüksu'da bulunan dere, çayır, büyük çınar ağacı ve çeşme halkın etrafında vakit geçirdiği yerlerdi.[68] Küçüksu Kasrı ise ilk kez I. Mahmud tarafından yaptırılan,[69] daha sonraki padişah ve şehzadelerin de gelip mesireye katıldığı, bugün de Boğaz'dan geçenlerin keyifle seyrettiği önemli bir yapıdır. Küçüksu mesiresinde akşam olunca kayıklarla evlerine dönen mesire katılımcılarını izlemek ise ayrı bir zevkti. Sayısız kayığın doldurduğu boğazda kayıklar, kayıktan kayığa atlayarak geçilebilecek kadar yakın olurdu. Kayıklardan yükselen müzik sesleri insanları şenlendirirken, kayıkçıların yaktıkları havai dahme (fişek) ve kandiller ise mehtap gecelerinde boğazı aydınlatırdı.[70]

Göksu'nun dillere destan güzelliği edebi eserlere ve musikiye de yansımış; adına birçok şiir yazılmış, besteler yapılmıştır.[71] Şair, yazar ve bestekarların yanı sıra Göksu için bizzat Sultan II. Mahmud tarafından bestelenen bir şarkı da mevcuttur.[72] *"Göksu'ya gel ey servinaz, Dilbesteler eyler niyaz, Bülbüller oldu nağmesaz, Güller açıldı geldi yaz"* mısraları Âdli mahlasıyla şiirler yazan II. Mahmud'a aittir. Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz devirlerinde revaçta olan mesire, II. Abdülhamid döneminde eski parıltısını kaybetse de imparatorluğun sonuna kadar ziyaret edilmeye devam etmiştir.[73]

Göksu mesiresi, Ramazan aylarında İstanbul'un en canlı sosyal alanlarından biri olarak dikkat çekmekteydi. Özellikle Kandilli ve Çubuklu arasında iftar sonrasında gezintiye çıkan İstanbullular, Göksu Çayırı'nda bir araya gelerek burada teravih namazlarını kılardı. Bu mesire alanı, Ramazan'ın manevi atmosferiyle birleşerek yoğun bir sosyalleşme ve ibadet mekânı hâline gelirdi. Boğaziçi'nde bazı İstanbullular iftarlarını kayıklarında açar, ardından Göksu mesiresine gelerek geceye burada devam ederlerdi. Akşam saatlerinde yüzlerce kayık Göksu kıyısında toplanır, sahil boyunca büyük bir kalabalık oluşurdu. Nitekim mesire yalnızca Ramazan dışında değil, bu kutsal ayda da

[66] Şirket-i Hayriyye'nin Göksu isimli bir vapuru bulunmaktaydı. BOA, *İ. DH.,* 490/33214.
[67] Salih Münir Paşa, *a.g.e.*, 556.
[68] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 124.
[69] Enver Benhan Şapolyo, *a.g.e.*, 13; Küçüksu Kasrı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesrin Taşer, "İstanbul'da Ihlamur ve Küçüksu Kasırları", (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2008).
[70] Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 290-291.
[71] *"Gidelim Göksu'ya bir âlemi ab eyleyelim, ol kadehkar güzeli yâr olarak peyleyelim, bize yâr olmadı bu talihimiz neyleyelim."* Sermet Muhtar Alus, "Göksu ve Âlemleri", *Resimli Tarih Mecmuası,* S. 22, C. 2, İstanbul 1951, s. 1032-1036; *"Şem-i dil Ruşen olur sahil-i Kandillide, varalım Göksu'ya anda idelim alem-i ab*." (İzzet Efendi), Nihat Öztoprak, "Fenni ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (12-13 Mart 2004*), 2, (İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 16, 2005), 18.
[72] Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 120.
[73] Sermet Muhtar Alus, *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme*, haz., Tuncay Birkan, (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2021), 56.

halkın yoğun olarak buluştuğu, ibadet ve sosyalleşmenin bir arada yaşandığı bir merkez niteliğindeydi.[74]

Mesire yeri Müslümanlar tarafından farklı amaçlarla kullanıldığı gibi gayrimüslimler tarafından da kullanılırdı. Göksu bilhassa Ortodoks Rum cemaatinin kültürel ve dini yaşamında da önemli bir yer tutmaktaydı. Özellikle her yıl Eylül ayının 8. gününde, İstanbul'un farklı bölgelerinden gelen Rumlar, Göksu'da bulunan Panayia Ayazması'na akın ederdi. Bu ziyaret, Meryem Ana'nın Doğum Günü olarak kutlanan yortu vesilesiyle düzenlenir ve ayazmada gerçekleştirilen ayinle tamamlanırdı. Ayin sonrası Göksu Çayırı'nda toplanan ziyaretçiler, mesirenin meşhur mısırcı ve çömlekçilerinden alışveriş yaparak hem ihtiyaçlarını karşılar hem de sosyalleşme fırsatı bulurdu.[75] Devlet bu ayinleri yakından takip eder, gayrimüslim ahalinin bu gibi toplu panayır günlerinde bekçiler kol gezer, vukuat olup olmadığı Saray'a jurnal edilirdi.[76]

Göksu'nun bir diğer özelliği ise ilkbaharda bir halı yıkama mekânına dönüşüyor olmasıydı. Bahar geldiğinde Göksu çayırında sabunlanan halılar Göksu deresinde yıkanır, çayır boyunca serilerek gün boyu güneşin altında kurutulurdu.[77] Yine mesirede yapılan ilginç etkinliklerden birisi de buraların futbol sahası olarak kullanılmasıydı.[78] Örneğin, Tarabya'da bulunan İngiliz Sefaretinde görevli kişilerin kadın erkek karışık bir grup olarak istimbotlarla Göksu çayırına gelerek burada lastik top ile futbol oynamışlardı.[79] Üsküdar'da bulunan İtalyan mektebinin talebeleri de zaman zaman Göksu çayırında top oynarlardı.[80] Ayrıca yabancı seyyahlar mesire yerini köpeklerini gezdirmek için de kullanmışlardı.[81] İstanbul'da bulunan yabancı elçilerin eşleri ve yakınları da gezinti için sıklıkla Göksu'yu tercih ederlerdi.[82] Bir de yaz aylarında mekteplerin mesire yerlerine gezi düzenlemesi âdetti. Göksu ve Küçüksu çayırları da Anadolu yakasındaki okulların sıklıkla tercih ettiği mesire yerlerinin başında geliyordu.[83] Örneğin, 1839'da İstanbul'da bulunan mahalle mektebi talebeleri ile Mekteb-i Maarif-i Adliyye talebeleri Küçüksu mesiresine gezi düzenlemişlerdi.[84]

[74] Sâtıa Hanım Sultan, *Eski İstanbul ve Sosyal Hayat*, haz., Yunus Emre Kaleli, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2019), 59.
[75] A. Cabir Vada, *a.g.e.*, 105.
[76] BOA, *Yıldız Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK.)*, 174/114.
[77] Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Hoş Bir Sada*, çev., Deniz Banoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 212.
[78] Özellikle Kadıköy'de bulunan Moda, Kuşdili, Gazhane, Haydarpaşa gibi mesirelerde futbol sahaları da bulunuyordu. Küçüksu ve Göksu çayırlarının da bu amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Demirci, "İstanbul'da Futbolun Mekânsal Tarihi: Mesireden Halı Sahaya Şehirde Futbolun Mekânı (1880 - 2019)", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2020).
[79] "Dünkü cumartesi günü bebek ve Tarabya cihetlerinden zükur ve inas yüz kadar İngiliz mu'teberan ve mu'teberatı istimbotla Küçüksu mesiresi iskelesine çıkarak içeri Göksu'da vaki çayırda lastikten ma'mul top ile lu'biyat icra ederek." BOA, *Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.ZB.)*, 19/92.
[80] BOA, *Y..PRK.ZB.,* 27/76.
[81] Anna Grosser Rilke, *a.g.e.,* 212.
[82] Ertan Ünal, "İstanbul'un Mesireleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, 10, (1969): 69.
[83] Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 65.
[84] BOA*, İ..DH*.., 2/61.

Mesire alanlarında düzenlenen toplu etkinlikler, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve siyasi hassasiyetleri gereği dikkatle takip edilmekte ve zaman zaman Saray'a rapor edilmekteydi. Nitekim 1897 yılında Üsküdar Mutasarrıfı tarafından Saray'a gönderilen bir telgrafta, Göksu mesiresine gelen kalabalık bir gruptan bahsedilmektedir. Bahsi geçen grup, içlerinde Kadıköy'de yaşayan iki ünlü bankerin de bulunduğu kadın ve erkek karışık olmak üzere yaklaşık 100 kişiden oluşuyordu. Grup, Kadıköy'den Göksu'ya istimbotla ulaşmış, burada yaklaşık altı saat boyunca top oynadıktan sonra yeniden Kadıköy'e dönmüştü.[85] Benzer bir başka olayda, cumartesi günü Bebek ve Tarabya'dan Göksu'ya istimbotla gelen yaklaşık 100 kişilik bir grup, yine Saray'a rapor edilmişti. İngilizler Göksu mesiresinde gün boyunca lastikten yapılan bir top ile oyun oynadıktan sonra aynı şekilde istimbotla geri dönmüştür.[86] Her iki olay, mesire alanlarının yalnızca bireysel eğlenceler için değil, aynı zamanda toplu sosyal etkinlikler için de tercih edilen mekânlar olduğunu ve bu tür faaliyetlerin dönemin otoriteleri tarafından yakından izlendiğini göstermektedir.

Devlet de insanlar kadar Göksu mesiresine büyük özen göstermiş ve burada bulunan köprü, çeşme ve altyapının bakımını ihmal etmemiştir. Mesire alanındaki dere üzerinde bulunan iki köprü sık sık tamir edilerek kullanıma hazır tutulmuştur.[87] Aynı şekilde, mesirede yer alan iki çeşmenin de düzenli olarak bakım ve onarımı yapılmış, bu çeşmelerin sürekli akar durumda kalması sağlanmıştır.[88] Göksu deresinin temizliği de önemsenmiş, dere sık sık temizlenerek mesirenin hijyenik ve sağlıklı bir ortamda kalması için gerekli önlemler alınmıştır.[89] Mesire yerlerinde ve civarında arsa alımının önüne geçilmiş, buralarda ev inşasına izin verilmemiştir.[90] Yine mesire yerlerinde bulunan ağaçların herhangi bir sebeple kesilmesi yasaklanmıştır.[91]

Göksu mesiresinde yaşanan bir olay, Osmanlı döneminde mesire alanlarında görülen toplumsal huzursuzlukların bir örneğini teşkil etmektedir. Sabık Surre Emini İsmail Bey'in harem arabasına yapılan sarkıntılık vakasında suçlu olarak görülen Ali ve Mustafa Ağa isimli zabıta görevlileri, olayın ardından affedilmiş, ancak zabıtalık görevlerinden azledilmek yerine başka bir yere tayin edilmişlerdir.[92] Bu durum, Osmanlı idaresinin kamu düzenini koruma ve disiplin sağlama çabalarının yanı sıra, zaman zaman görevlilere yönelik hoşgörülü yaklaşımlarıyla denge kurma arayışını da yansıtmaktadır.

[85] BOA, *Y..PRK.ZB..*, 19/73; Aynı grup daha sonra bir gün de Küçüksu'ya gitmişlerdi. BOA, *Y..PRK.ZB..*, 19/81.
[86] BOA, *Y..PRK.ZB..*, 19/92.
[87] Göksu deresi üzerinde bulunan Anadoluhisarı ve Büyüksu isimli köprüler muhtelif zamanlarda tamir ve tadilat görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Şehremaneti (İ..ŞE.)*, 8/51.
[88] BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ..MVL..)*, 359/15756.
[89] BOA, *MVL*, 882/14; Göksu deresi 1873 yılında 20 bin kuruş masrafla temizlenmiştir. BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.),* 453/15.
[90] BOA, *İ..DH..,* 242/14734.
[91] BOA, *A.}MKT.NZD*., 123/73.
[92] BOA, *ZB*., 2/97.

2. Üsküdar'ın Diğer Mesireleri ve Mesire Kültürü

Üsküdar halkının bugün de gitmeyi çok tercih ettiği piknik ve mesire yerlerinin başında gelen Çamlıca, 19. yüzyılda kiraz ve üzüm bağları ile çevrili olup, üzümleri çok meşhurdu.[93] Aynı zamanda bu tepe çok eski tarihlerden beri bir seyir yeri olarak kabul görmüştü. Burası kalabalığı ve şenlikleri ile Boğaziçi mesirelerini aratmazdı. Suyu ve temiz havası, yüksekliği ve manzarası ile çok sayıda gezme yerine sahipti.[94] Mısırlı aileler[95] ve özellikle Mısır hıdivlerinin de tercihi olması hasebiyle toplumun üst tabakasının gözdesi olan bu mekân, ilk açık hava partisi ve maskeli baloya dahi sahne olmuştu.[96] Pazar günleri iskeleden omnibüslerle[97] veya Bağlarbaşı'ndan arabalarla buraya gelen halk, buradaki bahçelerde hem şehri seyreder hem de sayısız fenerle aydınlatılan bu bahçelerde müzik[98] ve yemek eşliğinde eğlenirlerdi.[99] Bilhassa mehtap gecelerinde Büyük Çamlıca'da gezintiye çıkılması âdetti.[100] Büyük Çamlıca'nın kalabalığına girmek istemeyenler ise hemen aşağısında yer alan Küçük Çamlıca mesiresinde aileleri ile daha sakin vakit geçirirlerdi.[101]

Çamlıca Tepesi, pek çok kişiye göre İstanbul'un en güzel manzaralarından birine sahipti. Aydos Dağı ile Üsküdar arasında tek başına yükselen bu tepe, Roma İmparatorluğu döneminde imparatorların av köşklerinin bulunduğu bir bölgeydi. Buradaki sular, İstanbul'un en lezzetli suları arasında sayılırdı. Su kaynaklarından birini de ava olan düşkünlüğüyle bilinen IV. Mehmet açtırmıştı. Tarih boyunca büyüleyici manzarası ve doğal güzellikleriyle ilgi çeken Çamlıca Vadisi, her dönemde popüler bir mesire ve seyir alanı olmuştu.[102]

Dönemin önemli simalarından Namık Kemal de Çamlıca'ya gitmeyi tercih edenler arasındaydı. Çamlıca'yı İstanbul'un en seçkin noktası, cennetin yere inmiş bir parçası ve en sevdiği seyir yeri olarak uzun uzun anlatan yazarın, İntibah adlı eserinde Çamlıca

[93] Salih Münir Paşa, *a.g.e.*, 556; Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 157.
[94] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 263.
[95] "Mısırlı aileler geniş hürriyetlerinden istifade ederek her gezinti akşamına ve her saz gecesine katılırlardı." Abdülhak Şinasi Hisar, *a.g.e.,* 34.
[96] Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.*, 259.
[97] Omnibüsler 19. yüzyılın ikinci yarısında toplu taşımada kullanılan, atların çektiği büyük arabalardır. Ali Akyıldız, *Osmanlı'da Ulaşımın Modernleşmesi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 19; Basiretçi Ali Üsküdar omnibüslerinin Çamlıca'ya giderken adeta bir alay süvari kadar toz yaptığını söyleyerek yolların sulattırılmamasını eleştirir. Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, haz., Nuri Sağlam, (İstanbul: Erdem Yayınları, 2017), 294.
[98] *"Bu yaz kemençeyi bir dinledinse Kanlıca'da, Baharda bir gece tanburu dinle Çamlıca'da."* Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974), 40.
[99] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 120.
[100] "*Mehtap gecelerinde Çamlıca'da yemekler yenir, sazlar çalınır, fasıllar yapılır, gezintiye de çıkılırdı*." Salih Münir Paşa, *a.g.e.*, 556.
[101] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.,* 120.
[102] Pierre de Tchihatchef, *a.g.e.,* 39-41.

ile ilgili yaptığı tasvirler oldukça canlı ve etkileyicidir.[103] Padişahlar da Çamlıca'yı bir gezinti ve dinlenme yeri olarak tercih etmekteydi. IV. Mehmet'in buralarda avlandığı, buraya bir çeşme ve saray inşa ettirdiği bilinmektedir.[104] II. Mahmud ise Çamlıca'daki kasırları ceyb-i hümayundan[105] karşılanmak üzere tamir ettirmişti.[106] Sultan'ın Çamlıca sevgisi devletin ileri gelenlerini de etkilemiş, buraya birçok köşk yaptırılırken tüm bunlar Çamlıca'nın bir gezinti yeri olarak ön plana çıkmasını sağlamıştı.[107] Sultan, ömrünün son günlerini de verem hastalığına havasının iyi geleceğini düşünerek Çamlıca'da kardeşi Esma Sultan'ın köşkünde geçirmiş ve burada hayata gözlerini yummuştu.[108]

Bugün Üsküdar sınırları içerisinde bulunan ve bilhassa tatil günlerinde insanların sıklıkla gitmeyi tercih ettiği Kandilli, Beylerbeyi, Kuleli ve Çengelköy de 19. yüzyılın önemli gezinti yerleri arasındaydı. Üsküdar halkı pazar günleri, kiraz bahçeleri ile meşhur olan bu semtlere giderek boğaz havası eşliğinde temaşa ederlerdi. Bulgurlu'nun eteğinde yer alan Libadiye ise cuma ve pazar günleri hokkabaz gösterileri ile tuluat tiyatrolarına ev sahipliği yapması hasebiyle halkın gitmeyi tercih ettiği gezinti yerleri arasında idi.[109] Bu mesire yerleri aynı zamanda musikinin de icra edildiği sanat mekânlarıydı. Bilhassa 19. yüzyılın son çeyreğinde; Çamlıca, Libade ve Göksu mesireleri İstanbul'daki müzik etkinliklerine ev sahipliği yapan önemli mesireler arasındaydı.[110] Ayrıca Beylerbeyi'nde bugünkü haliyle Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan Beylerbeyi Sarayı[111] ile Çengelköy'de bulunan ve şehzadeliği döneminde VI. Mehmed'in (Vahdettin) burada kalması nedeniyle Vahdettin Köşkü olarak anılan Çengelköy Köşkü[112] de bu semtlere şehzade ve hanım sultanların mesireleri ziyaretlerinde etkili olmuştur.

Üsküdar halkının gitmeyi tercih ettiği mesireler arasında 19. yüzyılda Üsküdar sınırları içerisinde yer alan ancak bugün semtin hemen yanı başında bulunan Kadıköy semtine bağlı olan; Moda Burnu, Kuşdili Çayırı, Yoğurtçu Çayırı, Fenerbahçe ve

[103] "*Bundan yaklaşık sekiz yıl önce Çamlıca'da bir güneşin doğuşunu seyretmiştim. Gökyüzünden yere ışık yerine ruh yağıyor sandım*." Namık Kemal, *İntibah*, haz. Refik Durbaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 5-7.
[104] Eremya Çelebi Kömürciyan, *a.g.e.,* 282.
[105] Ceyb-i hümayun padişahın şahsi kullanımına ayrılan paradır. Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), VII (İstanbul 1993), s. 464-467.
[106] BOA, *Bab-ı Defteri İradeler (D..DRB.İ...)* 3/8 22.
[107] Refik Ahmet Sevengil, *a.g.e.,* 230-231.
[108] Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2002), 414.
[109] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, s. 311; 1899 yılının temmuz ayında Libade mesiresinde Küçük İsmail Efendi kumpanyası tiyatro gösterileri düzenlemişti. Sabah Gazetesi, S. 3453, 01.07.1899, 4.
[110] Selçuk Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 388.
[111] Beylerbeyi Sarayı'nın bulunduğu alan, İstanbul'un fethinden itibaren padişahların has bahçeleri arasında yer almıştır ve buradaki en erken saray II. Selim devrinde inşa edilmiştir. Daha sonraki padişahlar da buraya ilgi göstermiş; bilhassa II. Mahmud'un yaptırdığı saray sultan tarafından sık kullanılmış ve dönemin seyyahları tarafından hayranlıkla kaleme alınmıştır. Sarayın bugünkü hali ise 1865 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. Mesut Dündar, *Beylerbeyi Sarayı*, (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 177-187.
[112] BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d...)*, 25242.

Haydarpaşa mesireleri yer almaktaydı.[113] Pazartesi ve perşembe günleri Fenerbahçe'ye giden halk, önce Merdivenköy çayırında yemek yer ardından bir yarımada olan Fenerbahçe'de ferahlar, dönüşte ise tren istasyonunun inşasından[114] önce gayet geniş bir mekân olan Haydarpaşa çayırına uğrarlardı.[115] Sıcak yaz günlerinde ise Kadıköy mesireleri çekilmez olur, bu nedenle Boğaziçi mesireleri tercih edilirdi. Yine de tiyatro gösterisi olduğunda halk sıcağı görmezden gelerek Kadıköy mesirelerine gitmeye devam ederdi.[116] Ayrıca Kayışdağı, Alemdağı, Taşdelen, Kanlıca, Tomruk, Beykoz, Karakulak, Mirabât, Saffet Paşa Bağı, Yazıcı Çiftliği, Kavacık, Necip Paşa Bağı, İmamın Bağı, Yuşa Tepesi ve Çubuklu mesireleri de Üsküdarlıların sıklıkla gittiği mesireler arasındaydı.[117] Çubuklu'ya Mısır aileleri ilgi gösterirken, burada bir de Hidiv Kasrı inşa edilmişti.[118]

Üsküdar'ın mesire yerleri, rengârenk ve canlı atmosferleriyle toplumun farklı kesimlerinden insanların buluştuğu adeta bir festival alanı gibiydi. Renk renk kayıklar[119], mintanlarıyla parıldayan kayıkçılar[120], yaldızlı perdeleriyle dikkat çeken arabalar ve bunları çeken süslü atlar veya rengârenk boyanmış öküzler alana farklı bir renk katıyordu. Ellerinde tepsilerle dolaşan muhallebi ve şeker satıcıları, omuzlarında kâselerle yoğurt taşıyan yoğurtçular, dans eden maymun veya ayıları ile çingeneler, kemençe çalan ya da buz satan Rumlar, kağıt helvası satan Arnavutlar ve fal bakan veya dans eden Kıptiler bu renkli ortamın vazgeçilmez simalarıydı.[121] Ayrıca, susam helvası satan siyahi kadınlar, ellerinde testileriyle dolaşan sakalar, kestane, üzüm, şeftali, erik satıcıları ve büyük dilim kavun-karpuz satan manavlar mesire alanına farklı tat ve görsellik katan önemli figürlerdi.[122] Özellikle çingene kadınlar, Osmanlı toplumunda sıra dışı giyim tarzlarıyla dikkat çekiyordu. İstanbul'daki diğer kadınlara kıyasla çok daha serbest bir

[113] Fenerbahçe ve Haydarpaşa mesireleri 16. yüzyıldan itibaren Anadolu yakasının meşhur mesireleri arasındadır. Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 16; Haydarpaşa, Moda, Kuşdili, Yoğurtçu, Kurbağalı, Kalamış, Mama, Papazın Bağı, Erenköy ve Göztepe de bugün Kadıköy sınırları içinde bulunan Üsküdar'a yakın mesire yerleri arasındadır. Sadri Sema, *a.g.e.*, 270.

[114] Haydarpaşa Tren Garı'nın yapımı 1906 yılında başlamış, 1908 tarihinde tamamlanmıştır. Semavi Eyice, "Haydarpaşa", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*,* XXVII, (İstanbul 1998), 39.

[115] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 119.

[116] *Serveti-i Fünûn Dergisi,* S. 15, 10.11.1890, 170.

[117] A. Cabir Vada, *a.g.e*, 95-103.

[118] Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.*, 314.

[119] Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul - 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*, haz., Faruk Ilıkan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 258.

[120] Kayıkçılar bürümcük denen bir gömlek, şalvar ve parlak renkli nakışlı bir yelek giyerlerdi. Ayaklarına kırmızı yemeni, kafalarına fes takalardı. Osman Hamdi Bey, Marie de Launay, *Elbise-i Osmaniyye 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri,* çev., Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1999), 21.

[121] Çingeneler Osmanlı eğlence kültürünün önemli birer parçalarıdır. Mesire yerlerinde fal bakan Kıpti kadınları olduğu gibi dans eden, şarkı ve türkü söyleyen kadınlar da mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınsöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 281-299; Ayrıca Ahmed Midhat Efendi'nin Çingene romanında da çingenelerin mesire yerlerindeki durumları hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. Ahmed Midhat Efendi, *Çingene*, haz., Ömer Aslan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020).

[122] Julia Pardoe, *a.g.e.,* 496-499; Abdülaziz Bey, *a.g.e.,* 294.

hayat süren çingene kadınları, istedikleri gibi giyinir ve sokaklarda rahatça dolaşırlardı. Giyim tarzları oldukça etkileyiciydi: genellikle kırmızı mintan, sarı bir şalvar, sarı pabuçlar ve omuzlarına attıkları mavi boyalı cübbelerle kendilerine has, özgün bir stil sergileyerek mesire yerlerine renk katarlardı.[123]

Yine mesire yerinde bulunan destancılar; giyim tarzları, koltuklarının altında taşıdıkları renkli destan kâğıtları ve bağırışlarıyla insanların nazar-ı dikkatini celbederdi. Etrafına insanlar toplanan destancılar kâh kahkahalı kâh hıçkırıklı sedalarıyla mesire yerini inletirdi.[124] Bu destanlar arasında zaman zaman zararlı içeriklere sahip olanlar da ortaya çıkmıştır. Devlet, bu tür yayınların yayılmasını önlemek amacıyla Matbuat Nizamnamesi'ne dayanarak gerekli müdahaleleri yapmış ve söz konusu yayınları toplatma yoluna gitmiştir.[125]

Üsküdar'da bulunan mesireler dönemin romanlarına ve gazetelerine de yansımıştır. 1898 yılında yayınlanan Araba Sevdası isimli romanında Recaizade Mahmud Ekrem, baş karakter olan Bihruz Bey'i haftanın her günü Üsküdar'daki mesirelerde gezip dolaşan bir karakter olarak kaleme almıştır.[126] Halit Ziya Uşaklıgil'in 1901'de yayınlanan Aşk-ı Memnu isimli meşhur romanında da Göksu mesiresi muhtelif bölümlerde geçmektedir. Romanın baş karakterleri olan Ziyagil Ailesi, cuma günleri kalabalık olduğunu bildikleri Göksu'ya daha sakin olacağını düşünerek perşembe günü gitmişlerdi.[127] Göksu mesiresi ile ilgili makaleler ise Servet-i Fünûn dergisinde muhtelif tarihlerde yayınlanmıştır. Bu makalelerde Göksu mesiresinden fotoğraflara yer verilmiş, mesire ile ilgili bilgiler okuyucuya aktarılmıştır.[128]

Tablo 1. Üsküdar ve Çevresindeki Mesire Yerleri ile Mesire Günleri[129]

Mesire Yeri	Mesirenin Günü
Göksu	Çarşamba ve Cuma
Küçüksu	Çarşamba ve Cuma

[123] Abdülaziz Bey, *a.g.e.,* 329.
[124] Sadri Sema, *a.g.e.,* 272.
[125] BOA, *MF.MKT*., 397/57.
[126] "Göksu'ya bi'l azime yarım saat eğlenildikten sonra Küçüksu'ya gelinip dokuza kadar orada beklenilecek, Havuzbaşına dahi uğranıp akşama Bahçe-i umumi'ye yetişilecek. Çamlıca'ya ve ba'dehu Bâğçe-i Umûmî'ye azimet ve akşam üzeri Duvardibi'ne ve oradan Haydar Paşa'ya ve ezana karîb bir zamanda Fenerbahçesi'ne gidilecek." Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, ed., Gökhan Tunç, çev. Halit Biltekin, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018), 141.
[127] Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, haz., Ali Faruk Ersöz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 115.
[128] Göksu Dönüşü başlıklı makalede mesireden dönen hanımlar hakkında bilgi verilmektedir. "İki çifte sandal. Kayıkçıların son ve gürültülü bir kürek darbesiyle süzülerek yalının rıhtımına yanaştı. Derhal iki hizmetkar fırlayıp sandala bile çıkmak için hanım efendilere yardım ettiler. Merdivenlerden inen bir besleme ise hanımların kısa pelerinlerini feracelerin kumaşından yapılmış çantaları dantelli şemsiyeleri döşemelerin bir kenarında unutulmuş mendilleri…" Safveti Ziya, "Göksu Dönüşü", *Serveti-i Fünûn Dergisi*, S. 335, İstanbul 1897, 356.
[129] Salih Münir Paşa, *a.g.e.,* 556; Abdülaziz Bey, *a.g.e.,* 157; Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.,* 263; Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.,* 259.

Çamlıca	Pazar
Beylerbeyi	Pazar
Çengelköy	Pazar
Libadiye	Cuma ve Pazar
Moda Burnu	Pazartesi ve Perşembe
Fenerbahçe	Pazartesi ve Perşembe
Haydarpaşa	Pazartesi ve Perşembe

Tabloda gösterildiği üzere, Üsküdar mesireleri haftanın farklı günlerine yayılmış olup, insanların haftanın belirli günlerinde belirli mesire alanlarını tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle Göksu ve Küçüksu gibi popüler mesire yerleri haftada birden fazla gün ziyaret edilirken, diğer mesireler sadece belli günlerde tercih edilmiştir. Bu çeşitlilik, mesire alanlarının hem sosyal yaşamın önemli bir parçası olduğunu hem de insanların dinlenme, eğlence ve sosyalleşme ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını ortaya koymaktadır. Gün seçiminde bilhassa Müslümanlar için tatil günü olan cuma tercih edilirken[130], dönemin şahitleri de diğer günlerin seçiminde belirleyici faktörün ne olduğu konusunda bir bilgi sunamamışlardır.[131]

Tabloda gösterilen günler dışında bazı özel günlerde de mesire yerine gidilmesi âdetti. Örneğin, Rûz-ı Hızır (Hıdırellez) günü mesire yerlerinin en hareketli, en şenlikli günlerinden biri olarak bilinirdi. Kadın-erkek herkes sabahın erken saatlerinde mesire alanlarını doldurur, gün boyu süren eğlenceler gece yarısına kadar devam ederdi. Gökyüzüne yükselen davul ve zurna sesleri, mesire yerlerinde kurulan açık hava tiyatrolarının coşkusuyla birleşirdi. Pehlivan güreşleri ve ortaoyunları sergilenirken, ip cambazları iplerin üzerinde dans eder, hokkabazlar ise eğlenceli gösteriler yapardı. Dönemin tanıkları, mesiredeki kadınlı erkekli kalabalığı "iğne atılsa yere düşmezdi" şeklinde ifade etmişlerdir.[132]

3. Mesire Yerlerinde Yeme-İçme Alışkanlıkları

Mesire yerleri bir gezinti ve eğlence mekânı olmalarının yanı sıra, yemek severlerin buluştuğu gastronomi mekânlarıydı. Bu mekânlarda uzun saatler geçirenler acıkarak sokak satıcılarının sattığı ürünleri tercih ederken, piknik yapma amacıyla gelenler evden hazırladıkları ürünleri tüketmeyi tercih ederlerdi. Burada yenen yemekler arasında; macun, yoğurt, simit, bademli kurabiye, şerbet, helva, şeker, lokum, mısır, portakal, turşu, gazoz, limonata, börek, muhallebi, kuzu dolması, zeytinyağlı üzüm yaprağı dolması, enginar, yumurta, balık, dondurma, meyve, sebze, salatalar, mezeler, yemiş ve kebaplar

[130] Kağıthane mesiresinin günleri ise cuma ve pazardı. Sabah Gazetesi, Sene 6, S. 2048, 20.04.1295, s. 2.
[131] "Hele çarşamba günleri –bilmiyorum neden- dereyi doldurmuşlardı." Ahmet Semih Mümtaz, *a.g.e.,* 80.
[132] Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 94-95.

yer almaktaydı.[133] Özellikle Göksu, Küçüksu, Beylerbeyi, Çengelköy gibi boğaz kıyısında yer alan mesire yerlerinde boğazdan taze balık tutularak yenmesi âdetti.[134]

Mesire alanlarında, insanların yiyecek ihtiyaçlarını karşılayan çok sayıda seyyar satıcı bulunurdu. Mesireye gelenlerin büyük bir kısmı evlerinden yiyecek getirir, bir ağacın serin gölgesine yerleşip sabahın erken saatlerinden akşamüstüne dek yiyip içmenin keyfini çıkarırlardı. Evden getirilen yemekler genellikle özenle hazırlanmış ve sefertaslarına doldurulmuş olurdu. Bu yemeklerin arasında en sık karşılaşılanlar ise, serinletici söğüşler, nefis dolmalar ve tatlı olarak helvalar olurdu. Kanlıcanın meşhur yoğurdu[135] ve Üsküdar kaymağı da sofraların vazgeçilmez bir parçasıydı.[136]

Her ne kadar evde hazırlanan yiyecekler oldukça leziz ve doyurucu olsa da mesire alanının canlı atmosferi ve dışarıda satılan birbirinden çeşitli yiyeceklerin cazibesi çoğu ziyaretçiyi kendine çekerdi. Seyyar satıcıların renkli tezgâhları, mesire alanının dört bir yanına yayılmış olurdu. Tatlıdan tuzluya, şerbetten kebaba kadar geniş bir yelpazede yiyecek sunarlardı. Macunlar, yoğurtlar, susamla kaplı çıtır simitler, bademli kurabiyeler, çeşit çeşit şerbetler ve rengarenk şekerler, lokumlar göz alıcı tezgahlarda yerini alırdı. Bunların yanı sıra, taze mısırlar, turşular, portakallar ve soğuk gazozlar da ziyaretçilerin ilgisini çeken ürünler arasındaydı. Hatta limonatalar ve börekler, sütlü tatlılardan muhallebiye kadar çeşitli ikramlar seyyar satıcılardan temin edilirdi. Gün boyunca bu seyyar satıcılar, mesire alanında dolaşarak insanların keyifli vakitlerine lezzet katardı. Özellikle yemişler ve kömür ateşinde özenle pişirilmiş kebaplar, gün boyu mesire alanlarını enfes kokularla doldurur ve pek çok kişinin dayanamayarak satın aldığı yiyecekler arasında yer alırdı. [137]

Genellikle bir su kaynağına yakın olan bu mesire yerleri hem piknik için gelenlerin sıcak havada ihtiyaç duyduğu suyu karşılarken hem de su tiryakilerinin zevk-ü sefasını kat kat artırırdı. "Suların Padişahı" olarak anılan Büyük Çamlıca suyu, IV. Mehmed tarafından 1654 yılında yaptırılan çeşmeden akan Küçük Çamlıca suyu, Havuzbaşı mesiresi yanında bulunan Tiryal Hanım çeşmesi, Kısıklı'da mesire alanında bulunan Kısıklı çeşmesi, Libade mesiresinin karşısında yer alan Libade çeşmesi, Bulgurlu çeşmesi, Küçüksu mesire alanında yer alan Küçüksu Mihrişah Valide Sultan çeşmesi ile Göksu mesire alanında yer alan çeşme; mesire yerlerinin seçilmesinde etkili olan çeşme ve su

[133] Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev., Kerem Işık, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 325; Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 292-294; Sadri Sema, *a.g.e.*, 342; Ebru Boyar, *a.g.e.,* 261.
[134] Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.*, 261.
[135] Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 52.
[136] Salih Münir Paşa, *a.g.e.*, 555.*;* Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, 20.
[137] Lady Hornby, *a.g.e.*, 325; Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 296; Sadri Sema, *a.g.e.*, 342. Buralarda satılan kebapları eleştiren Basiretçi Ali, şişi on paraya satılan kebapların basura neden olduğundan bahseder. Basiretçi Ali, *a.g.e.*, 286.

kaynakları olarak göze çarpmaktadır.[138] Ayrıca Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca, Libade ve Kısıklı suları İstanbul'un en nefis suları arasında yer almaktaydı.[139]

4. Mesire Yerlerinde Giyim-Kuşam

Üsküdar mesireleri aynı zamanda dönemin modasının da belirlendiği mekânlardı. Kadınlar rengârenk feraceler, güzelliklerini gizlemeyen incecik tül yaşmaklar, ayaklarında ince beyaz çoraplar ve sarı sahtiyandan pabuçlar ile gezerken[140]; erkekler de beyaz şalvar, beyaz çoraplar, renkli kadife yelekler, geniş kollu gömlekler[141] veya kolasız Frenk gömlekleri, fular, kemer, fes ve pötikare pantolon tercih ederlerdi.[142] Kadınlar aksesuar olarak kulak ve kollarındaki değerli taşlar ve altın takılardan[143] başka ellerinde yelpaze, mendil veya şemsiye tutarken, erkekler de sedef, uzun saplı küçük dürbünler, baston, sigaralık, cep saati ve gözlük taşırdı.[144] Mesireye gelen erkekler; elbiselerini ütületir, leke varsa çıkarttırır, kolalı gömlek giyiyorsa kolalatır, fesi kalıba sokar, ayakkabılarını boyar, üzerinde taşıdığı tüm aksesuarları parlatır, traşlı bir yüz üzerindeki bıyıklara ve saçlara losyon sürer, üstüne ise lavanta kokuları sürerdi.[145] Böylesine süslü erkekler ve kadınların bir arada olduğu bir yerde ise flörtleşmeler kaçınılmazdı. Zira Osmanlı sosyal hayatının yaşandığı alanlardan en renkli olanı mesirelerdi. Burada kadınlar; mendil düşürmek, cepten mendil çıkarıp sallamak, mendil ile yüzü siler gibi yapmak, mendili koklamak, dudak büzmek, göz süzmek gibi hareketlerde bulunurken erkekler de kaçamak bakışlar atmak, kaş göz oynatmak, yeleğin düğmesini çözmek, ağızda sigara varsa yere atmak, dilenciye para vermek, laf atmak gibi hareketlerle karşı cinse ilgisini göstermeye çalışırdı.[146]

19. yüzyılın ortalarında, varlıklı kadınlar, mesirelerde zarif bir şekilde boy gösterirlerdi. Başlarını örttükleri beyaz yaşmakları ve üzerlerine giydikleri canlı renklerdeki feraceleriyle dikkat çekerlerdi. Özellikle gül pembesi, açık mavi, kiraz kırmızısı, elma yeşili ya da saman sarısı tonlarındaki feraceler, onların sosyal statüsünü ve zarafetini yansıtırdı. Buna karşın, daha mütevazı bir yaşam süren kadınlar, genellikle kahverengi

[138] Üsküdar Çamlıca'da bulunan tarihi kaynak suları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Hut, "Üsküdar'ın Tarihi Menba Suları: Çamlıca Örneği", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (1-5 Kasım 2007) Bildiriler Kitabı*, ed., Coşkun Yılmaz, C. I, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008), 269-286; Üsküdar'da bulunan su yolları ve sular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*, (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017), 190-249.
[139] Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 216.
[140] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 107-108.
[141] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 125.
[142] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 120.
[143] Evgenia Mars, *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, çev., Hüseyin Mevsim, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 31.
[144] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 56-57; Ebru Boyar, Kate Fleet, *a.g.e.*, 332.
[145] Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 30.
[146] *"Eğlence, gezme, sezme, çakıp çakıştırma, takıp takıştırma, laf atma, yan bakma, dudak büzme, göz süzme, iç çekme, yar ve yaver seçme; al, mor, sarı mendiller, pembe, beyaz çiçekli yelpazelerle selamlaşma, gönül telsizleriyle anlaşma, çalılıklardan, çırpılıklardan aşma, gözden göze çekilen şifreli telgraflar gibi hususlar"* Sadri Sema, *a.g.e.*, 152; Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, 40.

ya da koyu yeşil feraceler tercih ederdi. [147] O dönemde kadınlar, geleneksel ağız ve burnu kapatan peçeler yerine, daha modern bir yaklaşım olarak çenenin altına bağlanan ince beyaz tül kullanmaya başlamışlardı. Bu tül hem hafif hem de şık bir aksesuar olarak öne çıkardı. [148]

Erkekler ise farklı bir stilin temsilcisi olarak, başlarına fes takar, gözlük kullanır ve ellerinde bastonlarıyla dolaşırlardı. Giyim tarzları da oldukça karakteristikti; gömlek kollarını dışarıda bırakır, geniş paçalı pantolonlar giyerlerdi. [149] Özenli olmak onlar için de önemliydi, kıyafetleri mutlaka ütülenir, yıpranmışsa yenileri alınırdı. Erkekler, tıraş olduktan sonra yüzlerine ferahlatıcı losyonlar sürer, üzerlerine lavanta kokusu sıkarak toplum içinde temiz ve bakımlı görünmeye özen gösterirlerdi.[150] Mesire yerlerinin gençleri de kendilerine has bir eğlence yaratmışlardı. Derelerin kenarındaki sazlardan yaptıkları sivri külahları başlarına takarak mesire alanında dolaşmak, onlar için hem bir oyun hem de bir gösteriş biçimiydi. Nitekim bu alanlara gelen toplumun her kesimi, kılık kıyafete ve kişisel bakıma önem verir gerek kadınlar gerekse erkekler, günün modasına ve sosyal şartlarına uygun bir biçimde giyinip, mesirede öyle dolaşırlardı.[151]

5. Mesire Yerlerinde Alınan Önlemler ve Tenbihnameler

Mesire alanları, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda halkın dinlenme ve eğlenme ihtiyacını karşılayan önemli sosyal mekânlardan biri olarak öne çıkmıştır. Seyyahlar ve yazarlar tarafından sıklıkla dile getirilen mesire alanlarının güzellikleri, Osmanlı dönemi toplumsal yaşamının estetik ve keyifli yönlerini yansıtmaktadır. Çoğu kaynakta bu mekânların doğası, hoş atmosferi ve sosyal etkileşimleri övülmüş, bireylerin hafızalarında unutulmaz hatıralar bıraktığı ifade edilmiştir. Ancak, bu türden kalabalık mekânlarda bir araya gelen farklı sosyo-kültürel grupların etkileşimi, kaçınılmaz olarak bazı olumsuz durumların da yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle, kalabalık ve hareketlilik sebebiyle çevre kirliliği ve arabaların neden olduğu yoğun toz, birçok seyyah ve yazarın üzerinde uzlaştığı ortak bir şikâyet konusu olmuştur.[152]

Bunun yanı sıra, mesire yerlerinde kadınların maruz kaldığı uygunsuz davranışlar, dönemin toplumsal yapısında tartışmaya açık bir problem alanı oluşturmuştur. Mesireye gelen bazı erkeklerin, kadınlara fiziksel ve sözlü tacizde bulunarak huzuru bozduğu görülmüştür. Mendil veya şemsiye gibi kişisel eşyaları çalma girişimleri ve yüksek tabakadan kadınlarla tanışma hayaliyle konak arabalarının etrafında dolaşan erkeklerin sergilediği rahatsız edici davranışlar, bu türden olumsuzluklar arasında sayılabilir. Kadınlar, bu tür tacizlerden korunmak için şemsiyelerini yüzlerini örtmek amacıyla kullanarak bir nevi kendilerini savunmaya çalışmışlardır. Bu davranışlar, yalnızca bireysel düzeyde

[147] Lady Hornby, *a.g.e.*, 323.
[148] Francis Marion-Crawford, *1890'larda İstanbul*, çev., Şeniz Türkömer, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 17.
[149] Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, haz., Nuri Sağlam, (İstanbul: Erdem Yayınları, 2017), 65.
[150] A. Süheyl Ünver, "Her Devirde Kağıthane", *Varlık Dergisi*, 10, (1969): 458.
[151] Salih Münir Paşa, *a.g.e.,* 556.
[152] Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.,* 27, 470.

değil, aynı zamanda kamusal alanın güvenliği ve düzeni açısından da sorun teşkil etmiştir. [153]

Bu tür olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla Osmanlı Devleti, mesire sezonunun başlamasından önce birtakım önlemler almıştır.[154] Hemen her padişah döneminde nezaretlere tembihat metinleri gönderilirmiştir.[155] İlgili birimlere, mesire yerlerinde düzenin sağlanması ve özellikle kadınların korunması için uyarı yazıları gönderilmiş, baharın başlangıcını simgeleyen Hıdırellez gibi günlerde güvenlik tedbirleri artırılmıştır. Kalabalıkların yoğunlaştığı bu özel günlerde nizamiye memurları ve güvenlik güçlerinin görevleri sıkılaştırılmış, mesire alanlarının huzur ve güvenlik içinde kullanılabilmesi hedeflenmiştir.[156]

Mesire yerleri arşiv belgelerine genellikle devletin aldığı önlemler boyutuyla yansımıştır. Birçok arşiv belgesinde kadınların mesire yerlerine gidişi meselesi ele alınırken, kimi zaman mesire yerlerinde nasıl hareket etmeleri ve nelerden kaçınmaları gerektiği gibi konulara değinilmiştir.[157] Örneğin, 1904 yılının Nisan ayında mesire sezonu yeni başlarken kadınların Göksu, Kadıköy gibi gezinti yerlerine dar çarşafla çıkmamaları gerektiği belirtilmişti.[158] Ancak yapılan uyarılarda yalnızca kadınların değil, erkeklerin de mesire yerlerinde uyması gereken kurallar üzerinde durulmuştu.[159] Yine mesire ve panayır yerlerinde askerlerin asayişi sağlamak adına kol gezmeleri hususunda birçok emir mevcuttur.[160] Yalnızca karada değil, Göksu deresinde de kayıkla kol gezilerek denetim sağlanması âdetti.[161] Süvari birlikleri karada kol gezerken, bahriyeliler kayıklarla deredeki taşkınlıklara engel olurdu.[162]

Özellikle mesire alanlarında kadınları rahatsız eden erkeklerin bu tür davranışlardan menedilmesi ilgili nazırlıklar tarafından sıkça gündeme getirilmiştir. Örneğin, 1850 yılında Fenerbahçe mesiresinde, kadınların mahremiyetini korumak amacıyla oturdukları yerlere çarşaf çekilmesine rağmen, bazı erkeklerin bu çarşafların çevresinden kadınları izledikleri tespit edilmiş ve bu durum kolluk kuvvetleri tarafından uyarı konusu olmuştur. Benzer şekilde, Çubuklu mesiresinde kadın ve erkeklerin karışık şekilde

[153] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, 205-206.
[154] *"Ve Kâğıthane için de cümleye mahsus olan jandarma kullarının dahi yevm-i mezkurda ale's-sabah tamamen orada bulundurulması hususuna himem."* BOA, *ZB*., 383/32.
[155] BOA, *A.}AMD*., 17/65; *A.}AMD*., 22/86.
[156] *"Önümüzdeki Salı günü Rûz-ı Hızır olmak hasebiyle diğer mesireler misüllü Kâğıthane kalabalık olacağı ... Kâğıthane mesiresinde gezdirilmesi lazım gelen altışar neferden ibaret iki süvari nizamiye kolunun da bir süvari polis refakatiyle dolaşmak üzere ..."* BOA, *Y..PRK. ZB*., 32/45.
[157] Kadınlar mesire yerlerine aileleri ile birlikte gidebileceklerdir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS. MA.e)*, 10/89; mesire yerlerinde ahlaka mugayir hareket eden kadınlar hakkında bir belge: BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)*, 2921/88.
[158] BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 2362/177096.
[159] BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.)*, 195/4.
[160] BOA, *Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.} DVN.)*, 10/89; BOA, *A.} AMD.,* 44/76.
[161] BOA*, ZB*., 372/78.
[162] BOA, *A.}AMD*., 44/76.

oturdukları gözlemlenmiştir. Haydarpaşa mesiresinde ise kadınların feracelerini çıkararak salıncakta sallandıkları sırada bir grup erkek tarafından izlendiği jurnal edilmiştir. Ayrıca, Küçüksu'da da kadın ve erkeklerin bir arada oturdukları görülmüş, bu tür durumlar dönemin toplumsal normlarına aykırı bulunduğundan kolluk güçlerinin dikkatini çekmiştir. Böylesi durumların önüne geçmek için kadın-erkek ayrı oturulması gerektiği vurgulanmıştır.[163] Mesire yerlerinde kendi halinde dolaşanlara bir şey denmeyeceği ancak ahlaka aykırı davranışta bulunanların cezalandırılacağı hemen her belgede tekrar edilmiştir.[164]

Mesirelerde alınan güvenlik önlemleri bazı seyyahların da dikkatini çekmiş ve kayda geçirilmiştir. Örneğin, 1840'ta Göksu mesiresinde bulunan Rus seyyah Vladimir Petroviç Davidov, üzerleri lekeli, kırmızı üniformalar giymiş, yoksul görünümlü küçük bir muhafız alayının ellerinde silahlarla oradan oraya koşuşturduğu aktarmıştır. Davidov'a göre bu alayların başındaki subaylar kılıç yerine uzun kırbaçlar taşıyarak düzeni sağlama gayreti içindeydi.[165]

Bazı yabancı kadın seyyahlar da Osmanlı kolluk kuvvetlerinin Göksu deresini kontrol altında tuttuğunu ve özellikle erkeklerin hanımlara laf atmasına engel olmak için kol gezdiklerini belirtmiştir.[166] Elbette yalnızca laf atma olayları için değil, aynı zamanda bakışmalara ve laf atmalara dayanan platonik aşkların ötesinde fuhşiyyata varan durumları engellemek için de devletin sıkı bir kontrol yürüttüğü anlaşılmaktadır.[167] Tüm kontrol çabalarına rağmen mesire yerlerinde kadın-erkek ilişkilerinin bir şekilde yaşanmaya devam ettiği, çeşitli mesajlaşmalar ile aşk maceralarının yaşandığı hemen her kaynakta ifade edilen bir durumdur.[168] Mesirelerde yaşanan bu olaylar, Osmanlı sosyal yaşamında kadınların kamusal alanda varlık göstermesi ile toplumsal mahremiyet anlayışı arasındaki bitmek bilmeyen gerilimi yansıtmaktadır.

Sultan Abdülmecid döneminde, 22 Mayıs 1842 tarihli bir iradede, Hıdırellez kutlamaları kapsamında saz çalmak ve rakkas oynatmak yasak olmamakla birlikte, bu tür etkinlikler için gerekli izinlerin alınması gerektiği hatırlatılmaktadır. İradede, geçmiş yıllardaki kutlamalarda bazı bireylerin uygunsuz davranışlarda bulundukları ifade edilerek, benzer olumsuzlukların bu yıl da yaşanmaması adına ilgili nazırlık ve mutasarrıflıkların gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmaktadır.[169]

1852 senesinde yayınlanan bir başka tenbihnamede mesirelerde uyulması gereken kurallar açıkça ifade edilmiştir. Buna göre; dört mevsimde tüm tebaanın mesire

[163] BOA, *A.}DVN*., 64/58.
[164] BOA, *A.}MKT.NZD*., 195/4.
[165] Fatih Ünal, "Vladimir Petroviç Davıdov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8/3, (2018): 544.
[166] Lady Dorina Neave, "Göksu'da Bir Gezinti", çev. Nesrin Moralı, *Hayat Tarih Mecmuası*, 8, (1975): 56-57.
[167] Murat Candemir, *a.g.e.,* 34.
[168] Özgü Çilli, *Osmanlı'da Eğlence*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 237.
[169] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3-4 (1999), 256.

yerlerine gidip gezmesi serbesttir. Ancak daha evvel değindiğimiz üzere mesireler belli günlerde gezilebilmekteydi. Ayrıca bu mesirelerin genelinde, kadın ve erkeğin karışık olarak oturması en azından kâğıt üzerinde yasaktı. Buralara gelen halkın, toplum tarafından kabul görmüş edep kurallarına riayet etmesi beklenmekteydi. İçki içmek veya sarhoş olarak buralara gelmek yasaktı. Saat alaturka 11'e geldiğinde[170] kadınlar mesire yerini terk etmek zorundaydı. Yine satıcı ve çalgıcı grubuyla ilgili bir şikâyet olursa onların da mesireye girmesi yasaklanacaktı. Tenbihnamede son olarak; "bu mesirelere katılan rütbeli devlet memurları dahi uygunsuz hareketlerde bulunurlarsa rütbeleri kendilerini kurtaramayacaktır" gibi sert ibareler yer almaktaydı.[171] Ayrıca mesire yerlerinde arsa satın alınmasına, buralara bina inşa edilmesine ve mesire yerlerindeki ağaçların kesilmesine kesinlikle izin verilmemekteydi.[172]

1861 yılında yayımlanan tenbihnamede, mesire yerlerindeki kalabalıkların kontrol altına alınması ve toplumsal düzenin korunması amacıyla bazı önemli yasaklar getirilmiştir. Özellikle, pazar günleri Müslüman kadınların mesire yerlerine gitmeleri yasaklanmış ve kamu ahlakına aykırı davranışlarda bulunanların cezalandırılacağı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, yasaklara uymayan kişilerin rütbelerine veya sosyal statülerine bakılmaksızın ceza alacakları vurgulanmıştır. Kolluk kuvvetlerinin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları hakaretin de ağır şekilde cezalandırılacağı ifade edilmiştir.[173] Bu tedbirler, Osmanlı yönetiminin toplumsal düzeni sağlama konusundaki duyarlılığını yansıttığı gibi, kadınların kamusal alanlarda daha güvenli bir şekilde var olmasına yönelik çabalarının da bir göstergesidir. Ancak tüm bu çabalar kadınların sosyal hayattaki varlığındaki artışa ve kadın-erkek karışık eğlencelere ket vuramamıştır.

Sonuç

Çalışmanın neticesinde 19. yüzyıl Üsküdar'ında oldukça zengin ve çeşitli bir mesire hayatı olduğunu söylemek mümkündür. Üsküdar, Boğaz kıyısındaki Göksu, Küçüksu, Beylerbeyi, Kuzguncuk ve Kuleli gibi sahil mesirelerinden, Büyük ve Küçük Çamlıca, Libadiye, Bağlarbaşı, Kısıklı gibi iç kesimlerde bulunan mesirelere kadar geniş bir yelpazeye sahipti. Bu mesireler, sadece doğayla iç içe bir vakit geçirme alanı olmanın ötesinde, dönemin sosyal yaşamının en önemli parçalarından biri olarak toplumsal hayatı şekillendiren mekanlar haline gelmişti. Farklı sosyal gruplardan insanların buluşma noktası olan bu mesire yerleri, toplumun dinlenme ve eğlenme alışkanlıklarını yansıtarak, halkın yaşam tarzı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu mesire yerlerinin değeri, geçmişin eğlence anlayışını gözler önüne sermesi bakımından oldukça büyüktür. Yaklaşık iki yüzyıl önce atalarımızın vakit geçirdiği bu açık hava alanları, bugün

[170] Burada kastedilen alaturka saat (ezani saat) ile 11'dir. Bu da akşam namazından 1 saat öncesine tekabül etmektedir.
[171] Seval Akpınar, "İstanbul'da Mesire Yerleri ve 1852 Tarihli Tenbihname", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, 55, (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1967), 10-12.
[172] BOA, *İrade Dahiliye (İ.. DH..)*, 242/14734; BOA, *A.} MKT. NZD.*, 123/73.
[173] Uğur Göktaş, "Mesireler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, (İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994), 407.

de benzer şekillerde sosyal hayatta yer bulmakta, aile ve dostlarla bir araya gelerek hoş vakit geçirme geleneği canlı bir biçimde devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Üsküdar'ın mesire yerleri, yüzyıllardır süregelen mesire geleneğini korumuş ve hala birer cazibe merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

İncelediğimiz bu mesireler, dönemin toplumsal ve kültürel hayatını anlamak için son derece kıymetli ipuçları sunmaktadır. 19. yüzyıl Üsküdar'ında yaşanan sosyal hayatın ne kadar renkli ve canlı olduğunu gözler önüne seren mesireler, yalnızca halkın günlük yaşamına dair bilgiler vermekle kalmamış, aynı zamanda dönemin gazete ve dergilerinde yer alarak medya dünyasında, daha sonraki yıllarda sinema filmlerinde sahnelenerek beyaz perdede, edebiyat dünyasında roman ve şiirlerde, ressamların tablolarında sanat eserlerine, bestelerde de müzik dünyasına ilham kaynağı olmuştur. Bu unsurlar, mesire kültürünün Osmanlı toplumunun hafızasında ne denli derin bir iz bıraktığını açıkça ortaya koymaktadır.

Mesire alanları, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılayan önemli sosyal mekânlar olmasının yanı sıra, toplumsal düzeni koruma çabalarının da merkezinde yer almıştır. Kalabalıkların yarattığı kargaşa, kadınların maruz kaldığı uygunsuz davranışlar ve çevre kirliliği gibi sorunlar, bu alanların denetimini zorunlu kılmıştır. Osmanlı yönetimi, özellikle kadınların güvenliğini sağlamak ve kamusal düzeni korumak amacıyla sıkı tedbirler almış; mesirelerde uyulması gereken kurallar tenbihnamelerle halka duyurulmuş, kolluk kuvvetlerine denetim yetkisi verilirken direnişlere müsaade edilmemiştir. Bu düzenlemeler, mesire kültürünün Osmanlı toplumunda ne denli önemli bir yer tuttuğunu ve yönetimin bu alanlara yönelik hassasiyetini ortaya koyarken, aynı zamanda kadınların kamusal alanda var olmaya başlamasının sosyal-kültürel etkilerini göstermektedir. Bununla beraber tenbihnamelerin genellikle kağıt üzerinde kaldığını, uygulamada halkın birçok yasağı deldiğini belirtmek gereklidir.

Sonuç olarak, 19. yüzyıl Üsküdar'ındaki mesireler, Osmanlı döneminin sosyal ve kültürel hayatını anlamak için önemli bir pencere sunmaktadır. Her ne kadar mesirelerin önemi 19. yüzyılın sonlarına doğru azalsa ve eski şaşaalarını kaybetseler de imparatorluğun sonuna kadar ve hatta günümüze kadar varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu yerler, bir yandan halkın eğlence alışkanlıklarının ve günlük yaşamının merkezi olurken, bir yandan da Osmanlı toplumunun kültürel zenginliğini gözler önüne seren önemli mekanlar olmuştur. Mesire kültürü, toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren, sosyal ilişkileri güçlendiren ve dönemin yaşam tarzını şekillendiren bir unsur olarak eskisi kadar belirleyici olmasa da İstanbul'un kültürel dokusuna katkı sunmaya devam etmektedir.

Bilgilendirme

Bu çalışma 15-17 Ekim 2021 tarihinde XI. Üsküdar Sempozyumunda sunulmuş olan "19. Yüzyılda Üsküdar ve Çevresindeki Mesireler" başlıklı bildiriden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 2362/177096; 1880/140968.

BOA, *Bâb-ı Defteri İradeler (D..DRB.İ…)*, 3/8.

BOA, *Dâhiliye Mektubi (DH. MKT.)*, 1448/20.

BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)*, 2921/88.

BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d…)*, 25242.

BOA, *İrade Dahiliye (İ.. DH..)*, 242/14734; 490/33214; 2/61; 242/14734.

BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ..MVL..)*, 359/15756.

BOA, *İrade Şehremaneti (İ..ŞE.)*, 8/51.

BOA, *Maarif Nezareti (MF.MKT.),* 472/15.

BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*, 882/14; 268/41.

BOA, *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.} AMD.)*, 44/76; 92/65. 17/65; 22/86; 44/76.

BOA, *Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.} DVN.)*, 10/89; 64/58.

BOA*, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.),* 453/15.

BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.)*, 195/4; 123/73; 123/73; 195/4.

BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS. MA. e)*, 10/89.

BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d.)*, 2423; 10153.

BOA, *Yıldız Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK.),* 174/114.

BOA, *Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.ZB.)*, 19/92; 27/76; 32/45; 16/109; 19/73; 19/81.

BOA, *Zabtiye (ZB.),* 383/32; 2/97; 372/78; 393/44.

Gazete ve Dergiler

Sabah Gazetesi, S. 2048, 20.04.1295.

Sabah Gazetesi, S. 2171, 21.08.1295.

Sabah Gazetesi, S. 3453, 01.07.1899.

Sabah Gazetesi, S. 2213, 02.10.1295.

Serveti-i Fünûn, S. 335, İstanbul 1897.

Serveti-i Fünûn, S. 15, 10.11.1890.

Serveti-i Fünûn, S. 238, 04.10.1895.

Serveti-i Fünûn, S. 11, 30.11.1890.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. Haz., Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Ahmed Midhat Efendi. *Çingene*. Haz., Ömer Aslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Akpınar, Seval. "İstanbul'da Mesire Yerleri ve 1852 Tarihli Tenbihname", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, 55, (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, (1967): 10-12.

Akyıldız, Ali. *Osmanlı'da Ulaşımın Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

Alimdar, Selçuk. *Osmanlı'da Batı Müziği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Altınay, Ahmet Refik. *Eski İstanbul*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.

Altınsöz, İsmail. *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul Yazıları*. Haz., Erol Şadi Erdinç-Faruk Ilıkan. İstanbul. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları No:15, 1994.

Alus, Sermet Muhtar. *30 Sene Evvel İstanbul - 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*. Haz., Faruk Ilıkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Alus, Sermet Muhtar. *İstanbul Kazan Ben Kepçe*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Alus, Sermet Muhtar. *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme*. Haz., Tuncay Birkan. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2021.

Amicis, Edmondo De. *İstanbul*. Çev., Sevinç Tezcan Yanar. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.

Arın, Özgün "İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları". Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. Haz., Ali Şükrü Çoruk. İstanbul: Kitabevi, 2017.

Basiretçi Ali Efendi. *İstanbul Şehir Mektupları*. Haz., Nuri Sağlam. İstanbul: Erdem Yayınları, 2017.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974.

Birsel, Salah, *Boğaziçi Şıngır Mıngır*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2024.

Boyar, Ebru ve Fleet, Kate. *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarih.* Çev., Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Candemir, Murat, *İstanbul'da Mesire Kültürü-Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Celâl, Musahipzade. *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Çetin, Ümmügülsün, "Tanzimat Devrinde Gezinti Alışkanlıklarının Değişimi: İstanbul'da Mesire Yerleri". Yüksek lisans tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2021.

Çilli, Özgü, *Osmanlı'da Eğlence*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Çoruk, Ali Şükrü. "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.

Demirci, Salih, "İstanbul'da Futbolun Mekânsal Tarihi: Mesireden Halı Sahaya Şehirde Futbolun Mekânı (1880 - 2019)". Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2015.

Dursun, Haluk. *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

Dursun, Haluk. *İstanbul'da Yaşama Sanatı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Dündar, Mesut. "*Beylerbeyi Sarayı"*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

Ekrem, Recaizade Mahmud. *Araba Sevdası*. Ed., Gökhan Tunç. Çev. Halit Biltekin. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları; no. 2521, 2018.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Haz., Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, I. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Eyice, Semavi, "Haydarpaşa", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XXVII (İstanbul 1998), ss. 36-41.

Eyice, Semavi. "Küçüksu Kasrı", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVI (İstanbul 2002), ss. 530-532.

Felek, Burhan. *Yaşadığımız Günler*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

Fontmagne, La Baronne Durand De. *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul.* Çev., Gülçiçek Soytürk. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

Göktaş, Uğur, "Mesireler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 5. (İstanbul 1994), ss. 407-408.

Hâfız Hızır İlyas Ağa. *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat (Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye)*. Haz., Ali Şükrü Çoruk. İstanbul: Kitabevi, 2016.

Hamsun, Knut ve Andersen, Hans Christian. *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*. Çev., Banu Gürsaler Syvertsen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Hisar, Abdülhak Şinasi. *Boğaziçi Yalıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Hut, Davut. "Üsküdar'ın Tarihi Menba Suları: Çamlıca Örneği". V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (1-5 Kasım 2007) *Bildiriler Kitabı*. Ed., Coşkun Yılmaz. C. I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008.

Hut, Davut. *Beykoz'un Tarihî Suları – Su Kültürü ve Su Yapıları*. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.

Işın, Ekrem. İstanbul'da Gündelik Hayat. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

İnciciyan, G. V. *Boğaziçi Sayfiyeleri*. Haz., Orhan Duru. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.

Koçu, Reşad Ekrem. *Osmanlı Padişahları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2002.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. *İstanbul Tarihi XVII. Yüzyılda İstanbul.* Haz., Kevork Pamukciyan. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.

Kucur, Sadi S., "Sultan II. Mahmud'ın Göksu'da Yaptığı Tüfek Atışı Hatırasına Dikilen 1226 (1811) Tarihli Ayak ve Nişan Taşı", *Beykoz Sempozyumu 2021 Tebliğler Kitabı*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Küskü, Fırat. "II. Abdülhamid Devrinde Kâğıthane Mesiresi". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (2020): 841-867.

Lady Hornby. *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*. Çev., Kerem Işık. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Marion-Crawford, Francis. *1890'larda İstanbul*. Çev., Şeniz Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Mars, Evgenia. *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*. Çev., Hüseyin Mevsim. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

Murad Efendi. *Türkiye Manzaraları*. Çev. Alev Sunata Kırım. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Müller, Georgina Max. *İstanbul'dan Mektuplar*. Çev., Afife Buğra. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.

Mümtaz, Ahmet Semih. *Eski İstanbul Konakları*. Haz., İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011.

Namık Kemal. *İntibah*. Haz. Refik Durbaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Neave, Lady Dorina Neave, "Göksu'da Bir Gezinti". Çev. Nesrin Moralı, *Hayat Tarih Mecmuası*, 8, (1975): 56-57.

Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay. *Elbise-i Osmaniyye 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri.* Çev., Erol Üyepazarcı. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1999.

Öztoprak, Nihat. "Fenni ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (12-13 Mart 2004*). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 16, 2005.

Pardoe, Julia. *Sultanlar Şehri İstanbul.* Çev. M. Banu Büyükkal. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Rilke, Anna Grosser. *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Hoş Bir Sada*. Çev., Deniz Banoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Sahillioğlu, Halil. "Ceyb-i Hümayun", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), VII, (İstanbul 1993), ss. 464-467.

Sakaoğlu, Necdet, Akbayar, Nuri, *Binbir Gün Binbir Gece*. İstanbul: Denizbank Yayınları, 1999.

Salih Münir Paşa. *Geçmiş Zamanlar*. Haz., Ali Birinci-Selma Günaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Sâtıa Hanım Sultan. *Eski İstanbul ve Sosyal Hayat*. Haz., Yunus Emre Kaleli. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2019.

Sema, Sadri. *Eski İstanbul Hatıraları*. Haz., Ali Şükrü Çoruk. İstanbul: Kitabevi, 2002.

Sema, Sadri. *Eski İstanbul'dan Hatıralar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Sevengil, Refik Ahmet. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

Soydemir, Selman. "Sultân I. Mahmûd rûznâmeleri (1730-1754) (İnceleme ve çeviriyazı metin)". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

Şapolyo, Enver Benhan. "Boğaziçi Mesireleri ve Alemleri". *Çınaraltı Mecmuası*, 94, (1943): 11-13.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçi'ne Dair*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986.

Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017.

Taşer, Nesrin Taşer. "İstanbul'da Ihlamur ve Küçüksu Kasırları". Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.

Tchihatchef, Pierre de. *İstanbul ve Boğaziçi*. Çev., Ali Berktay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Tekçam, Mitat, "Osmanlı eğlence kültüründe mesire yeri olarak Kağıthane". Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.

Ubicini, J. H. A. *1855'de Türkiye*. Çev., Ayda Düz. C. II. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

Uşaklıgil, Halit Ziya. *Aşk-ı Memnu*. Haz., Ali Faruk Ersöz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Ünal, Ertan, "İstanbul'un Mesireleri". *Hayat Tarih Mecmuası,* 10 (1969): 64-70.

Ünal, Fatih, "Vladimir Petroviç Davıdov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 8/3 (2018): 537-556.

Ünver, Süheyl. "Her Devirde Kağıthane". *Varlık Dergisi*, 10, (1969): 435-460.

Vada, A. Cabir. *Boğaziçi Konuşuyor*. İstanbul: Yedigün Yayınları, 1943.

Yağan, Nefise Burcu, *İstanbul'un Tarihi Sayfiye Alanları ve Dönüşüm Süreçleri*, İstanbul: Libra Kitap, 2018.

Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3-4 (1999): 253-258.

Zeydan, Corci. *İstanbul'a Seyahat*. Haz., Muhammed Harp. İstanbul: Ark Yayınları, 2012.

Ziya, Safveti. "Göksu Dönüşü". *Serveti-i Fünûn Dergisi*, S. 335, (1897): 346.

EKLER

Ek 1: Göksu (Küçüksu) Kasrı ve Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi[174]

Ek 2: Mesire yerinden insan manzaraları[175]

[174] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Koleksyonu, Yer Numarası: NEKYA90407/24.
[175] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Koleksiyonu, Yer Numarası: NEKYA779-59/17.

Ek 3: Göksu Mesiresi ve Çeşmesi[176]

[176] Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M. Banu Büyükkal, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 497.

Ek 4: Göksu mesiresinde piknik yapan kadınlar, çeşmeden su alan insanlar ve seyyar satıcılar.[177]

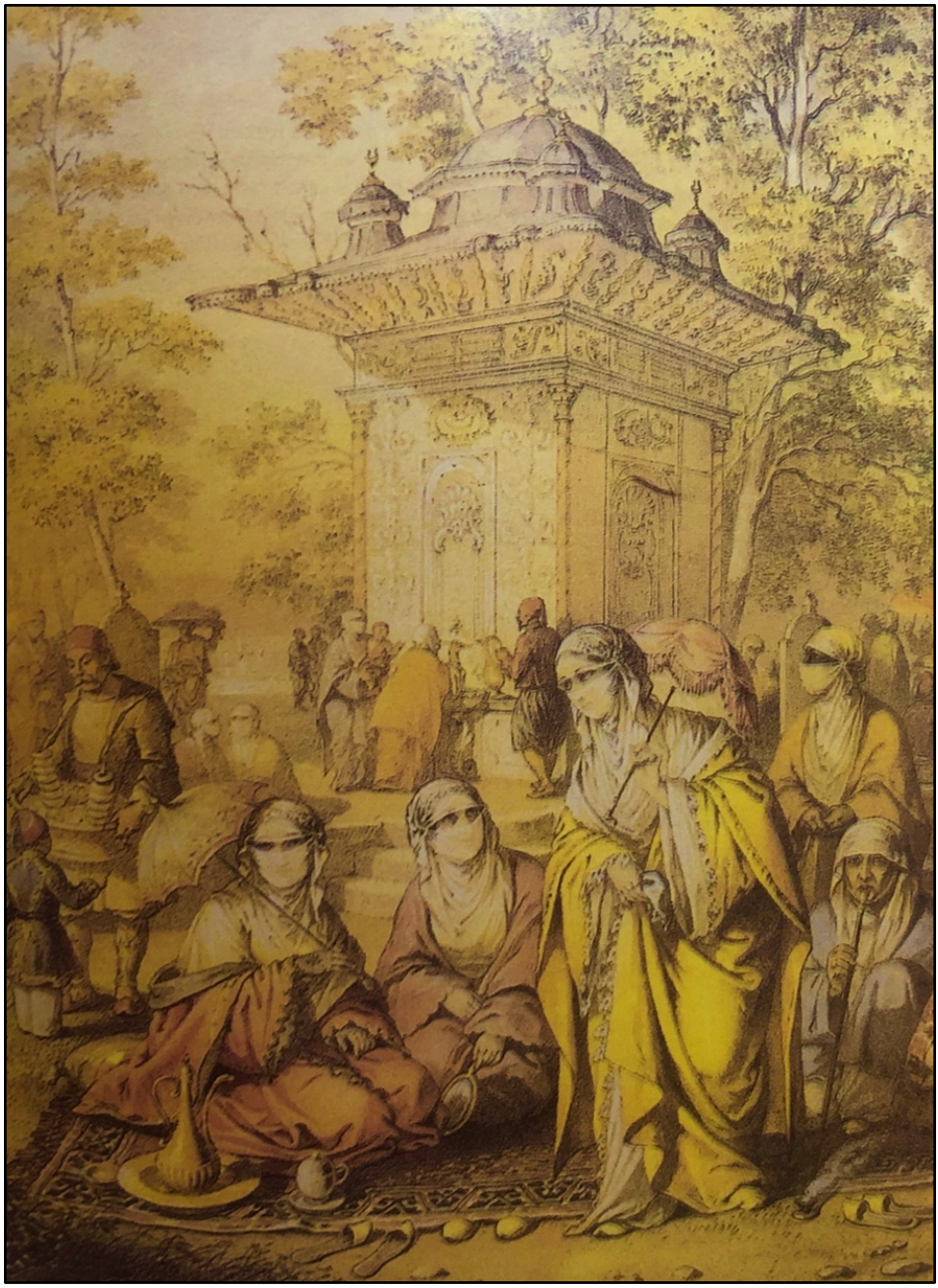

[177] Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (İstanbul: Alfa Yayınları, İstanbul 2014).*